

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Електронне видання

ВИБОРЧЕ ПРАВО ТА ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Харків
2023

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

Електронне видання

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для студентів 2 курсу

бакалаврського (першого) рівня вищої освіти
галузі знань 08 «Право»
спеціальності 081 «Право»

**Харків
2023**

Виборче право та виборчий процес : навчально-методичний посібник для студентів 2 курсу першого (бакалаврського) рівня галузь знань 08 “Право” спеціальності 081 “Право” / уклад.: Романюк П. В., Мохончук Б. С., Любченко О. О. Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2023. 76 с.

У к л а д а ч і: Романюк П.В.,
Мохончук Б.С.,
Любченко О.О.

© Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, 2023

Список скорочень

ВК України, Виборчий кодекс – Виборчий кодекс України

ВРУ – Верховна Рада України

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗМІ – засіб масової інформації

ЦВК – Центральна виборча комісія

ТВК – територіальна виборча комісія

ОВК – окружна виборча комісія

ДВК – дільнична виборча комісія

ВСТУП

«Виборче право та виборчий процес» є вибірковою освітньою навчальною дисципліною прикладної спрямованості освітньої програми підготовки бакалаврів за напрямом підготовки «Правознавство» студентів денної форми навчання. Її вивчення сприяє набуттю майбутніми фахівцями знань міжнародних стандартів та правового регулювання виборів, практики застосування виборчого законодавства, вона належить до дисциплін професійної та практичної підготовки.

Вивчення вибіркової навчальної дисципліни «Виборче право та виборчий процес» базується на знаннях та вміннях, отриманих студентами при вивченні таких навчальних дисциплін: «Конституційне право України», «Теорія права», «Історія держави і права України», «Історія держави і права зарубіжних країн».

Ціллю вибіркової навчальної дисципліни «Виборче право та виборчий процес» є формування у студентів високого рівня предметних компетентностей у сфері виборчого права та виборчого процесу, правового регулювання виборчих процедур і характеристик виборчих систем.

Завданнями вивчення навчальної дисципліни відповідно до її знанневої компоненти і дидактичної структури є: засвоєння теоретичних і прикладних знань щодо міжнародних стандартів формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, особливостей організації і проведення виборів в Україні, різновидів виборчих систем, практики застосування їх елементів в інших країнах, юридичних позицій Конституційного Суду України та Європейського Суду з прав людини у сфері виборчого права, умов участі суб'єктів виборчого процесу у виборах, способів та засобів захисту виборчих прав, особливостей інформаційного забезпечення, фінансування виборів, проведення передвиборної агітації в Україні та порядку встановлення результатів виборів.

Формування предметних компетентностей навчальної дисципліни має сприяти досягненню результатів навчання,

передбачених освітньо-професійною програмою першого (бакалаврського) рівня (базова компонента).

На вивчення вибіркової навчальної дисципліни виділяється – 3 кредити ЄКТС (90 годин), з них 16 годин – лекційні, 20 годин – практичні заняття, решта (54 години) – для самостійної роботи.

При вивченні вибіркової навчальної дисципліни «Виборче право та виборчий процес» студенти повинні:

- **знати** поняття, міжнародні стандарти та принципи виборчого права, елементний склад виборчих систем, їх характеристику, особливості, суб'єктів та стадії виборчого процесу в Україні, вимоги щодо територіальної організації виборів, порядок реалізації основних та похідних виборчих прав, функції і повноваження виборчих комісій, порядок голосування, підрахунку голосів та встановлення результатів на різних типах виборів в Україні, способи та форми захисту прав суб'єктів виборчого процесу;

- **уміти** використовувати набуті знання у процесі правозастосовної діяльності та взаємодії із суб'єктами виборчого процесу, підготовки та проведення голосування, захисту порушених виборчих прав громадян, оскарження неправомірних рішень, дій чи бездіяльності виборчих комісій та їх членів, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, здійснення спостереження за виборчим процесом, консультування з питань проведення виборів.

ЗАГАЛЬНИЙ РОЗРАХУНОК ГОДИН ЛЕКЦІЙ, ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

№ з/п	Т е м а	Всього годин	У тому числі		
			лекції	практичні заняття	самостійна робота
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
1	Загальна характеристика виборчого права	10	2	2	6
2	Джерела виборчого права	8	-	2	6
3	Виборчі системи: поняття, структура та види	10	2	2	6
4	Виборчі системи в Україні	8	2	4	4
5	Виборчий процес: поняття, засади, суб'єкти та етапи. Територіальна організація виборів	10	2	2	6
6	Реєстрація та складання списків виборців. Висування та реєстрація кандидатів	10	2	2	6
7	Передвиборна агітація. Інформаційне та фінансове забезпечення виборів	8	2	2	4
8	Голосування та встановлення результатів виборів	12	2	2	8
9	Захист виборчих прав громадян	14	2	2	8
	Усього	90	16	20	54

ЗАТВЕРДЖЕНО

на засіданні кафедри
конституційного права України
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого
(протокол № __ від _____ 20__ р.)

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«ВИБОРЧЕ ПРАВО ТА ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС»

Модуль 1. Виборче право та виборчі системи

Загальний огляд історії розвитку та становлення ідеї народовладдя. Еволюція суб'єктивних виборчих прав та цензів. Зміст та основні правомочності суб'єктивного виборчого права. Активне та пасивне виборче право: досвід України та зарубіжних країн.

Поняття, становлення та розвиток виборчого права в Україні. Міжнародні стандарти та принципи виборчого права, їх втілення у нормах виборчого законодавства України. Класифікація виборів. Функції виборів.

Система виборчого законодавства України. Виборчий кодекс, його структура та новели. Юридичні позиції Конституційного Суду України у сфері виборів. Застосування доктрини політичного питання при розгляді звернень, пов'язаних із виборчим процесом. Рішення Європейського суду з прав людини щодо права на вільні вибори та інших, що дотично стосуються виборчих прав.

Історія виникнення виборчих систем. Поняття та структура виборчих систем (обов'язкові та факультативні елементи). Магнітуда виборчого округу, структура виборчого бюлетеня та виборча формула. Прохідний бар'єр, вимоги легальності виборів, квотування місць у представницькому органі влади. Класифікація виборчих систем (мажоритарна, пропорційна, змішана), їх еволюція та сучасні різновиди. Вплив виборчих систем на парламент та уряд.

Еволюція виборчих систем на різних типах виборів в Україні. Характеристика виборчої системи з виборів народних депутатів України. Виборча система на виборах Президента України. Особливості виборчих систем на місцевих виборах. Переваги та недоліки виборчих систем в Україні.

Модуль 2. Особливості виборчого процесу в Україні

Поняття, засади та особливості виборчого процесу. Строки у виборчому процесі, календар виборів. Етапи виборчого процесу в Україні, їх функціональне призначення. Територіальна організація виборів в Україні. Порядок формування виборчих округів та виборчих дільниць.

Суб'єкти та учасники виборчого процесу в Україні. Конституційно-правовий статус виборців. Забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та інших мобільних груп виборців в Україні. Політичні партії та кандидати як суб'єкти виборчого процесу, їх представники. Правовий статус офіційних спостерігачів. Органи адміністрування виборів. Виборчі комісії, їх система та порядок утворення. Формування складу, повноваження та форми діяльності виборчих комісій. Центральна виборча комісія як незалежний державний орган з організації підготовки і проведення виборів.

Поняття, призначення та особливості ведення державного реєстру виборців. Порядок складання, уточнення та ознайомлення зі списками виборців. Відмінності між зміною виборчої адреси та тимчасовою зміною місця голосування без зміни виборчої адреси.

Загальний порядок висування та реєстрації кандидатів на різних типах виборів. Грошова застава. Відмова у реєстрації та скасування рішення про реєстрацію кандидатів.

Передвиборна агітація: поняття, форми та засоби. Обмеження щодо ведення передвиборної агітації. Джерела фінансування передвиборної агітації в Україні. Основні засади інформаційного забезпечення виборів. Фінансове забезпечення підготовки і проведення виборів. Оплата праці членів виборчих

комісій та осіб, які залучаються до роботи у виборчій комісії. Порядок формування та використання виборчих фондів.

Матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення виборів. Організація і порядок голосування. Особливості голосування виборців за місцем перебування. Підрахунок голосів виборців. Визнання голосування на виборчій дільниці недійсним. Повторний підрахунок голосів виборців. Встановлення підсумків голосування. Транспортування виборчої документації. Встановлення та оприлюднення результатів виборів. Припинення повноважень окружних та дільничних виборчих комісій.

Способи захисту виборчих прав громадян. Особливості оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів виборчого процесу та інших учасників виборів. Порядок і строки розгляду скарг виборчими комісіями та судами. Рішення за результатами розгляду скарг, заяв та позовів. Конституційно-правова, адміністративна та кримінальна відповідальність за порушення виборчого законодавства.

ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1. Загальна характеристика виборчого права

Питання для обговорення

1. Виборче право в суб'єктивному та об'єктивному розуміннях.
2. Активне та пасивне виборче право.
3. Виборчі цензи.
4. Міжнародні стандарти та принципи виборчого права, їх втілення у нормах виборчого законодавства України.

1. У теорії виокремлюють право громадян брати участь у голосуванні, а також бути обраним до органів публічної влади. Проте у виборчому законодавстві закріплено низку інших виборчих прав, зокрема: право ознайомитися зі списками виборців, вимагати їх уточнення; право на участь у фінансуванні виборчої кампанії кандидата або політичної партії; право на отримання спеціального статусу (член виборчої комісії, офіційний спостерігач, довірена особа, уповноважена особа, представник); право на участь у передвиборній агітації; право на отримання та поширення інформації, що стосується підготовки та проведення виборів.

Що таке активне виборче право і пасивне виборче право? Чи є названі вище права виборчими? Якщо так, то до якого різновиду (активного чи пасивного) виборчого права їх можна віднести?

2. У зв'язку з існуючим біцефалізмом державної влади народні депутати запропонували замінити порядок обрання Президента України із всенародного на голосування спеціальною колегією виборщиків. Такі приклади історія має, зокрема, до 1962 року у Франції президент не обирався всенародно, і лише внаслідок зміни порядку обрання президента в подальшому стали можливими конфлікти і

протистояння між урядом і президентом. Натомість у Грузії внаслідок конституційної реформи 2017 року були запроваджені непрямі вибори глави держави¹.

На думку депутатів, оскільки Президент України не буде отримувати свій мандат безпосередньо від виборців (в умовах парламентсько-президентської республіки), тож, не маючи достатніх важелів впливу на уряд, матиме змогу більш уважено виконувати свої арбітражні функції. Їх опоненти зазначають, що обрання президента колегією виборщиків є застарілим і продемонструвало свою недосконалість на виборах президента США у 1888, 1880, 1876, 2000 та 2016 роках, де перемагали кандидати, які набрали меншу кількість голосів виборців, однак мали вищу підтримку виборщиків. До того ж воно жодним чином не впливає на рівень легітимності президента і не вирішує проблеми біцефалізму.

Які принципи виборчого права Ви знаєте? Що таке принцип прямих виборів? Чи відповідає такому принципу запропонований механізм обрання Президента України?

¹ Відповідно до ст. 50 Конституції Грузії починаючи з 2024 року президент буде обиратися Виборчою колегією, до складу якої входитимуть 300 осіб (150 депутатів і 150 представників місцевих органів самоврядування), у тому числі - всі члени парламенту Грузії і вищих представницьких органів Абхазької й Аджарської автономних республік. Інших членів Виборчої колегії зі складу представницьких органів місцевого самоврядування висувають відповідні політичні партії згідно з квотами, визначеними Центральною виборчою комісією Грузії на підставі органічного закону. Квоти визначаються з дотриманням принципу пропорційного географічного представництва і відповідно до пропорції за підсумками виборів місцевого самоврядування, проведених в пропорційному порядку. Обраним у першому турі виборів вважається кандидат, який набрав не менше двох третин голосів від конституційного складу Виборчої колегії. Якщо Президента Грузії не вдалося обрати в першому турі, у другому турі голосування проводиться між 2 кандидатами з кращими результатами в першому турі. Обраним у другому турі вважається кандидат, який набрав найбільшу кількість голосів. Перший або другий тур виборів вважається таким, що відбувся в разі участі в ньому більше половини від конституційного складу Виборчої колегії.

3. У ЗМІ було опубліковано журналістське розслідування щодо проведення незаконної агітації, а саме участі в ній Президента України з метою спонукання виборців голосувати за певну політичну партію, безоплатного використання ефіру телекомпанії для проведення передвиборної агітації.

Представник політичної партії – суб'єкта виборчого процесу вважає, що зазначені дії порушують принципи вільних та рівних виборів, а тому звернувся до суду з вимогами:

- визнати порушення принципу рівності умов використання ЗМІ;

- визнати протиправним безоплатне поширення інформації з ознаками політичної реклами;

- зобов'язати Президента України утриматися від дій щодо участі у передвиборній агітації, втручання у виборчий процес, порушення принципу рівного та неупередженого ставлення до суб'єктів виборчого процесу.

Розкрийте зміст принципів вільних та рівних виборів. Чи було порушено зазначені принципи?

4. Венеціанська комісія у п. I Кодексу належної практики у виборчих справах відзначає, що виборча спадщина Європи спирається на такі п'ять засад виборчого права: загальність, рівність, вільність, таємність і безпосередність. Зазначені принципи закріплені як на міжнародному рівні (ст. 21 Загальної декларації прав людини, ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 3 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), так і в конституціях більшості демократичних країн світу (наприклад, ст. 71 Конституції України).

Водночас, незважаючи на закріплення у зобов'язальних міжнародно-правових актах лише загально визнаних основних принципів виборчого права, деякі акти м'якого права розширюють цей перелік. Наприклад, Декларація про критерії вільних і чесних виборів (ухвалена Міжпарламентським союзом у 1994 році), вимагає від держав «забезпечити чесність голосування шляхом вжиття відповідних заходів для

запобігання кратного голосування виборців». У зв'язку з цим, окремі науковці виокремлюють принципи: чесних, справжніх (альтернативних) виборів, одноразового, факультативного (добровільного) голосування. У вітчизняному законодавстві окремі з них були вперше закріплені лише з прийняттям Виборчого кодексу.

Здійсніть порівняльний аналіз міжнародних стандартів проведення виборів та принципів виборчого права, відображених у вищезазначених міжнародних документах, Конституції України та Виборчому кодексі України. Які засади виборчого права були вперше закріплені як самостійні принципи у вітчизняному виборчому законодавстві? Надайте їх загальну характеристику.

Тема 2. Джерела виборчого права

Питання для обговорення

1. Джерела виборчого права: поняття та види.
2. Система виборчого законодавства України.
3. Виборчий кодекс, його структура та новели.
4. Юридичні позиції Конституційного Суду України у сфері виборів.
5. Рішення Європейського суду з прав людини щодо права на вільні вибори та інших прав, що дотично стосуються виборів.

1. Проаналізувавши анкету, автобіографію та передвиборну програму особи А. ЦВК встановила, що вона не володіє державною мовою, тому на підставі п. 7 ч. 1 ст. 104 Виборчого кодексу України відмовила у реєстрації кандидатом на пост Президента України. Для підтвердження факту володіння державною мовою ЦВК вимагала додаток до диплому про повну загальну середню освіту або державний сертифікат про рівень володіння державною мовою, що видається Національною комісією зі стандартів державної

мови, відповідно до Закону України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” від 25.04.2019 № 2704-VIII.

Особа А. оскаржила рішення ЦВК до суду, посилаючись на рішення ЄСПЛ «Подколзіна (Podkolzina) проти Латвії» (№ 46726/99 від 9 квітня 2002 року), де зазначено, що процедура висування повинна бути такою, щоб гарантувати справедливе, об’єктивне, достатньо обґрунтоване рішення та не допустити зловживання владою з боку відповідного органу. На думку А. держава не встановила належної процедури підтвердження факту та не визначила рівень володіння державною мовою кандидатами на пост Президента України, а ЦВК вийшла за межі повноважень, визначених законодавством.

Проаналізуйте рішення Європейського суду з прав людини у справі “Podkolzina проти Латвії” (№ 46726/99, 2002-II). Яке місце займають рішення Європейського суду з прав людини в ієрархії джерел права в Україні? Чи може зазначене рішення бути застосовано як джерело права у даній справі? Вирішіть спір.

2. До ЦВК надійшла Постанова ВРУ від 3 грудня 2019 року № 308-IX про дострокове припинення повноважень народного депутата України А., обраного в одномандатному виборчому окрузі № 179 (Харківська область), за особистою заявою про складення ним депутатських повноважень. Відтак, 13 грудня 2019 року відповідно до Закону України “Про вибори народних депутатів України” ЦВК призначила проміжні вибори народного депутата України в цьому окрузі на неділю, 15 березня 2020 року.

Водночас 19 грудня 2019 року Верховною Радою України в порядку подолання вето Президента України було прийнято Виборчий кодекс України.

Враховуючи вищезазначене, відповідно до якого нормативно-правового акта будуть відбуватися проміжні вибори у зазначеному виборчому окрузі? Який з актів, закон чи кодекс, має вищу юридичну силу в ієрархії джерел права? Коли починається виборчий процес проміжних виборів народного

депутата України? Дайте юридичну оцінку рішенню ЦВК? Чи є рішення ЦВК джерелом виборчого права та який порядок їх оприлюднення?

3. Вимоги та рекомендації щодо демократичних засад виборів закріплюються не тільки на конституційному рівні, але і серед міжнародно-правових актів.

Зокрема, у ст. 21 Загальної декларації прав людини проголошено, що воля народу повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, при забезпеченні загального і рівного виборчого права шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування.

Також ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права гарантовано право кожного громадянина голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців.

На європейському континенті такі вимоги визначені у ст. 3 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно якої держави-учасники зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечують вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу.

В свою чергу, Венеціанська комісія зазначає, що виборча спадщина Європи спирається на такі п'ять засад виборчого права: загальність, рівність, вільність, таємність і безпосередність. Крім того, вибори повинні проводитися регулярно (п. I Кодексу належної практики у виборчих справах).

Які міжнародні акти є джерелами виборчого права в Україні? Охарактеризуйте природу та значення норм “м'якого права” (soft law) для проведення демократичних виборів в Україні.

Тема 3. Виборчі системи: поняття, структура та види

Питання для обговорення

1. Поняття та структура виборчих систем: обов'язкові та факультативні елементи.
2. Магнітуда виборчого округу, структура виборчого бюлетеня та виборча формула.
3. Прохідний бар'єр, вимоги легальності виборів, квотування місць у представницькому органі влади.
4. Класифікація виборчих систем (мажоритарна, пропорційна, змішана), їх еволюція та сучасні різновиди.

1. У 1812 році в «Boston Gazette» було описано застосовану губернатором штату Массачусетс США Елбріджом Джеррі технологію маніпуляції із виборчою географією, яку іменували “джеррімендеринг”.

Нижче зображено умовну мапу із соціологічним зрізом вподобань виборців адміністративно-територіальної одиниці № 1. Клітинки “Р” репрезентують територію, де виборці підтримують партію республіканців, клітинки “Д” – де виборці підтримують партію демократів. Співвідношення підтримки: 60% підтримують республіканців, 40% – демократів.

На території адміністративно-територіальної одиниці № 1 необхідно утворити 10 одномандатних мажоритарних округів з приблизно однаковою кількістю виборців. Тому на умовній мапі (таблиця 1 теми 3) кожен округ повинен охопити 10 клітинок, які повинні бути нерозривно об'єднані за вертикаллю і горизонталлю.

Таблиця 1 теми 3

Д	Р	Р	Д	Р	Р	Р	Р	Р	Р
Р	Д	Р	Д	Р	Д	Д	Р	Р	Р
Р	Д	Д	Д	Д	Д	Р	Р	Р	Р
Р	Д	Р	Д	Р	Д	Д	Р	Р	Д
Р	Д	Р	Д	Р	Д	Р	Р	Р	Д
Р	Р	Р	Д	Д	Д	Д	Р	Р	Р
Р	Р	Р	Р	Р	Д	Д	Р	Р	Р
Р	Р	Р	Р	Р	Р	Р	Д	Р	Р
Д	Д	Д	Д	Р	Р	Д	Д	Р	Р
Д	Д	Д	Д	Р	Р	Д	Д	Д	Р

Уявіть, що ви приймаєте рішення при формуванні меж округів. Продемонструйте наступні варіанти формування одномандатних округів:

- *республіканці отримують максимально можливу кількість мандатів;*

- *демократи отримують максимально можливу кількість мандатів;*

- *найбільш репрезентативний та справедливий.*

В чому полягає зміст технології “джеррімендеринг”? Які виборчі принципи та міжнародні стандарти вона порушує? Яким чином можна зменшити вплив маніпуляцій із виборчою географією на результат голосування?

2. Актуальність питання кількісного поділу округів підтверджується доволі символічним фактом історії США, де перше президентське вето (та єдине за 2 строки перебування Джорджа Вашингтона на посаді Президента США), застосоване 5 квітня 1792 року, стосувалося акту Конгресу щодо пропорційного розподілу представників між штатами відповідно до першого перепису².

Цей акт передбачав впровадження так званого «методу Гамільтона» для розподілу мандатів Палати представників між кожним штатом, який викликав палку дискусію між найближчими соратниками Вашингтона – Емунда Рендольфа, Томаса Джефферсона, Александра Гамільтона, Генрі Нокса, – що, серед іншого, послугувало застосуванню вето. Водночас окремі теоретики стверджують, що вето президента США було зумовлено іншими причинами, а саме «програшним» становищем штату Вірджинія у розподілі місць (мандатів) у Конгресі, звідки був родом Вашингтон і Джефферсон. Саме останній і сформулював однойменний метод, за допомогою якого штат Вірджинія отримував 21 місце замість 20.

Уявіть, що вам необхідно розподілити 16 мандатів між трьома виборчими округами пропорційно кількості виборців у них. Загальна кількість виборців – 3200, округ “Західний” – 739, округ “Центральний” – 1341, округ “Східний” – 1120. Нижче зображено таблиці 2 та 3 теми 3 із вихідними даними.

² An Act for an apportionment of Representatives among the several States according to the first enumeration

Таблиця 2 теми 3

Метод Гамільтона ³				
Округ	Західний	Центральний	Східний	Усього
Кількість виборців	739	1341	1120	3200
Операції зі стандартною квотою				
Мандатів за цілими частинами				
Дробові залишки				
Мандатів за найбільшими залишками				
Мандатів усього				

³ “Метод Гамільтона” (“Hamilton method”) передбачає застосування двох етапів. На першому застосовується стандартна квота (називають також «звичайна», «проста», «квота Хейра», «природна квота»). Стандартна квота обчислюється шляхом ділення загальної кількості виборців (або голосів) на кількість розподілених мандатів. Кількість виборців певного округу (або голосів, поданих за певну партію) ділиться на значення квоти. Цілі числа означають кількість отриманих мандатів на першому етапі. На другому етапі нерозподілені мандати по одному даються тим округам (партіям), у яких залишилися найбільші дробові залишки.

Таблиця 3 теми 3

Метод Джефферсона ⁴			
Округ	Західний	Центральний	Східний
Кількість населення	739	1341	1120
Модифікований дільник			
Результат операції			
Результат після заокруглення			

Розподіліть мандати між округами, застосувавши у таблиці 2 теми 3 “метод Гамільтона” (з використанням стандартної квоти), а у таблиці 3 теми 3 – “метод Джефферсона”. Чи відрізняється результат розподілу мандатів після застосування різних виборчих формул? Що таке “парадокс Алабами”, “парадокс населення” та “парадокс нового штату”? Якій із застосованих виборчих формул характерні парадокси і чому?

3. За результатами виборів до парламенту країни “Вільна” голоси між партіями розподілились наступним чином:
 а) “Бузкові” отримали 14500 голосів, “Пурпурові” – 11300, “Бірюзові” - 6000, “Помаранчеві” – 4700, “Рожеві” –

⁴ «Метод Джефферсона» (“Jefferson method”) полягає у пошуку так званого модифікованого дільника, який дозволяв би шляхом ділення кількості виборців певного округу (або голосів, поданих за певну партію) та заокруглення дробових часток до меншого числа отримати цілі числа, сума яких дозволяє розподілити всі мандати.

2000, Багрянні – 1500. Загальна кількість дійсних голосів 40000. Необхідно розподілити 12 мандатів. Легальний виборчий бар'єр відсутній.

б) “Бузкові” отримали 14500 голосів, “Пурпурові” – 11300, “Бірюзові” – 6000, “Помаранчеві” – 4700, “Рожеві” – 2000, Багрянні – 1500. Загальна кількість дійсних голосів 40000. Необхідно розподілити 12 мандатів. Легальний виборчий бар'єр 5 %.

Заповніть таблиці 4 та 5 теми 3 розподіливши мандати між партіями пропорційно отриманим голосам із використанням:

- *методу найбільших остач із застосуванням квоти Хейра-Німеєра (“Hare quota”, “Simple quota”, “Hare-Niemeyer method”)⁵;*

- *методів дільників/найбільшої середньої величини:*

- *Вебстера/Сент-Лагю/Шеперса (“Webster/Sainte-Laguë/Schepers method”)⁶;*

⁵ «Квота Хейра» (“Hare quota”) належить до методу найбільших остач, а математично полягає у використанні формули: $Q = V/S$. Також часто її називають “методом Хейра-Німеєра” (“Hare-Niemeyer method”), так як німецький професор математики Німеєр запропонував нову формулу розподілу мандатів, яка призводить до аналогічного результату що й “проста квота Хейра” (“Simple quota”).

⁶ Метод Вебстера/Сент-Лагю/Шеперса (“Webster/Sainte-Laguë/Schepers method”) належить до методів дільників/найбільшої середньої величини та є одним з найпоширеніших для розподілу мандатів в багатьох країнах з системою пропорційного представництва. В Європі цей метод пов'язують з ім'ям французького математика Андре Сент-Лагю, а в США - державного діяча і сенатора Данієля Вебстера. В Німеччині такий метод пов'язують з ім'ям лікаря Ханса Шеперса, який у 1980 році, будучи керівником групи по обробці даних Бундестагу, запропонував замінити порядок розподілу мандатів за «методом Д'Ондта» задля сприяння проходженню до парламенту менших партій. В німецькій літературі цей метод зазвичай називають “Sainte-Laguë/Schepers”. Метод подібний до методу Д'Ондта, але використовує інші дільники. Зокрема, «метод Вебстера» математично виглядає таким чином $d(ml) = 2ml + 1/2$ (послідовність чисел 1,5, 2,5, 3,5, 4,5 і т.д.), а «метод Сент-Лагю» - $d(ml) = 2ml + 1$ (послідовність чисел 1, 3, 5, 7 і т.д.).

- Сент-Лагю модифікованого (“*Modified Sainte-Laguë method*”)⁷;
- Д’Онґта (*D’Hondt method*)⁸.

Таблиця 4 теми 3

Здійснити обрахунки за методом найбільших остач із застосуванням квоти Хейра-Німеєра (“ <i>Hare quota</i> ”, “ <i>Simple quota</i> ”, “ <i>Hare-Niemeyer method</i> ”)						
Партії Кроки	Бузкові	Пурпурові	Бірюзові	Помаранчеві	Рожеві	Багряні
1. Кількість голосів виборців	14500	11300	6000	4700	2000	1500
2. Визначте виборчу квоту						

⁷ На відміну від класичного, модифікований метод Сент-Лагю (“*Modified Sainte-Laguë method*”) змінює послідовність дільників (початкове значення дільника): замість (1, 3, 5, 7,...) у ньому використовуються (1.4, 3, 5, 7, ...). Цей метод дещо урівноважує надмірне сприяння великим чи малим партіям за використання формул “Д’Онґта” та “Сент-Лагю”.

⁸ «Метод Д’Онґта» (“*D’Hondt method*”) відносять до групи методів з використанням дільників («методів найбільшого середнього»), а математично він полягає у використанні формули $V1/S1+1$, де $V1$ – кількість голосів, отримана партією, $S1$ – кількість мандатів, які отримала конкретна партія за результатом розподілу, починаючи з 0. Мандати розподіляються по чергово між партіями з найбільшим результатом від ділення – до вичерпання мандатів. Загалом це виглядає як застосування послідовності дільників 1, 2, 3 і т.д. до вичерпання порядкових чисел всіх мандатів.

3. Результат ділення голосів виборців за партію на виборчу квоту						
4. Розподіліть кількість мандатів (місць) за цілими частинами						
5. Встановіть кількість нерозподілених мандатів (залишкових)						
6. Розподіліть додаткові мандати за найбільшими дробовими залишками						
Загалом мандатів						

Таблиця 5 теми 3

Здійсніть обрахунки за методами дільників/найбільшої середньої величини: 1)Вебстера/Сент-Лагю/Шеперса(“Webster/Sainte-Laguë/Schepers method”); 2)Сент-Лагю модифікований (“Modified Sainte-Laguë method”); 3)Д’Ондта (D’Hondt method)						
Отримано голосів	14500	11300	6000	4700	2000	1500
Партії	Бузкові	Пурпурові	Бірюзові	Помаранчеві	Рожеві	Багрянні
Дільники						
Результат (отримані мандати)						

Чи відрізняється результат розподілу мандатів залежно від застосування тієї чи іншої виборчої формули? Які формули пропорційного представництва Ви ще знаєте? Яка з формул більше сприяє партія з низьким рівнем підтримки, а яка

– партіям з високим рівнем підтримки? Як впливають на результат розподілу мандатів інші елементи виборчої системи? Чи можуть виборча формула або інші елементи виборчої системи порушувати принципи та міжнародні стандарти виборчого права, якщо так – які саме?

4. На виборах до Європейського парламенту в Німеччині не застосовується формальний (легальний, прохідний) виборчий бар'єр. У дійсності для того, щоб взяти участь у розподілі мандатів партії слід отримати не менше 0,5% дійсних голосів виборців (природний виборчий бар'єр⁹). Водночас у 2013 році в Німеччині для цього типу виборів був впроваджений 3% прохідний бар'єр. У зв'язку з цим у 2014 році Конституційний суд ФРН визнав такий рівень прохідного бар'єру порушенням рівних прав та можливостей (рішення від 26.04.2014¹⁰), підкресливши свою попередню аналогічну правову позицію щодо 5%-го прохідного бар'єру¹¹. Натомість це дало можливість 14 німецьким партіям мати своїх представників у Європейському парламенті, половина з яких отримала по одному депутатському мандату. У липні 2018 року Рада Європейського союзу доручив державам, які мають понад 35 представників у Європейському парламенті, запровадити прохідний бар'єр на рівні 2-5% до 2024 року. Разом з цим, в

⁹ Природний виборчий бар'єр зумовлений застосуванням виборчої формули, умови виконання якої дозволить партії або кандидату отримати принаймні один мандат.

¹⁰ Избранные решения Федерального Конституционного Суда Германии. Москва. Инфотропик Медиа. 2018. 1048 с. URL: https://www.kas.de/documents/278107/5436368/Ausgewählte+Entscheidungen_Book.pdf/8efadafe-e03e-75c2-66da-e0f976928330?version=1.0&t=1555405103342 C.817 - 825

¹¹ Избранные решения Федерального Конституционного Суда Германии. Москва. Инфотропик Медиа. 2018. 1048 с. URL: https://www.kas.de/documents/278107/5436368/Ausgewählte+Entscheidungen_Book.pdf/8efadafe-e03e-75c2-66da-e0f976928330?version=1.0&t=1555405103342 C.805 - 811

Німеччині питання запровадження 2% бар'єру з 2019 року вирішили відкласти до наступних європейських виборів.

На європейському континенті прохідний бар'єр також був предметом розгляду Конституційного Суду Латвійської Республіки (рішення від 23.09.2002), Конституційного Суду Чехії (рішення від 02.04.1997) та органів конституційного контролю інших країн.

Окрім того, питання меж використання загороджувального бар'єру розглядалося ЄСПЛ. Зокрема, у справі «Юмак та Садак (Yumak and Sadak) проти Туреччини» (№ 10226/03 від 08 липня 2008 року), що стосувалась 10% виборчого бар'єру в Туреччині, який є одним з найвищих у світі на загальнодержавному рівні.

У всіх зазначених рішеннях контроверсійність цього елементу виборчої системи зумовило пошук розумного балансу між забезпеченням рівних прав та можливостей суб'єктів виборчого процесу й ефективним, належним врядуванням у демократичній державі. Водночас усталена практики з цього питання відсутня.

Які види бар'єрів на виборах ви знаєте? Яка основна мета запровадження прохідного (легального) бар'єра? Чи впливає рівень прохідного бар'єра на результати голосування, якщо так – то як саме? Які переваги та недоліки застосування прохідного бар'єра з високим та низьким рівнем? Чи порушує запровадження прохідного бар'єра міжнародні стандарти та принципи виборчого права?

5. З метою поєднання позитивних наслідків застосування пропорційної та мажоритарної виборчих систем у багатьох країнах світу використовують змішані виборчі системи, які умовно можна поділити на «незв'язані (паралельні)» та «зв'язані (пропорційні персоніфіковані)». В Україні більш відома паралельна виборча система, яка була закріплена у виборчому законодавстві до прийняття Виборчого кодексу. Водночас вітчизняний досвід застосування цієї системи свідчить про значну кількість недоліків, які продукуються окремо мажоритарною та пропорційною із

закритими списками виборчими системами. Натомість змішана зв'язана система¹² (наприклад, та що застосовується на виборах до Бундестагу) є більш репрезентативною (пропорційною) в порівнянні з паралельною, а дехто навіть класифікує її як пропорційну виборчу систему.

Водночас приклад Німеччини яскраво ілюструє намагання забезпечити можливість впливу виборцями як на партійні списки, так і кандидатів у депутати, та максимально широке представництво усіх груп суспільства. Про це свідчить й практика Конституційного Суду ФРН, який у рішенні від 3 липня 2008 року визнав неконституційним порядок розподілу мандатів на виборах до Бундестагу, що існував на той час, та встановив перехідний період для реформування виборчого законодавства. У 2012 році, оскільки парламент Німеччини так і не спромігся внести відповідні зміни, другий Сенат Конституційного Суду ФРН у рішенні від 25 липня 2012 року повторно зазначив, що порядок розподілу депутатських місць в німецькому Бундестазі порушує принцип рівних виборів. Серед ключових недоліків німецького виборчого законодавства Суд виділив: сприяння “ефекту негативного голосу” та, в певній мірі, безкомпенсаційність розподілу додаткових мандатів, що спотворює пропорційний характер виборів до Бундестагу. Все це призвело до зміни виборчої формули на виборах німецького парламенту, – переходу від методу найбільших остач (“квоти Хейра-Німеєра”) до методу дільників (“методу Сент-Лагю/Шеперса”).

Досвід Німеччини та України свідчить про наявність постійного пошуку оптимальної виборчої системи як через зміну її моделі в цілому, так і окремих елементів, в тому числі для забезпечення належного представництва своїх громадян.

Охарактеризуйте змішані виборчі системи. На прикладі Німеччини та України поясніть ключові особливості та відмінності зазначених підтипів змішаних виборчих систем. У чому переваги та недоліки “квоти Хейра-Німеєра” та “методу Сент-Лагю/Шеперса”?

¹² У міжнародній класифікації її називають «Mixed Member Proportional».

Тема 4. Виборчі системи в Україні

Питання для обговорення

1. Еволюція виборчих систем на різних типах виборів в Україні.
2. Характеристика виборчої системи з виборів народних депутатів України.
3. Виборча система на виборах Президента України.
4. Особливості виборчих систем на місцевих виборах.

1. Після прийняття 19 грудня 2019 року Виборчого кодексу в Україні на окремих типах виборів змінилися виборчі системи порівняно з тими, які були передбачені Законами України “Про вибори народних депутатів України” (від 17.11.2011 № 4061-VI), “Про вибори Президента України” (від 05.03.1999 № 474-XIV), “Про місцеві вибори” (від 14.07.2015 № 595-VIII).

Здійсніть порівняльний аналіз виборчих систем для кожного типу виборів, передбаченого ч. 1 ст. 3 Виборчого кодексу України. Чи було змінено магнітуду округів, структуру виборчих бюлетенів або виборчі формули? Які факультативні елементи виборчих систем було запроваджено або змінено? Чи сприяють на вашу думку такі зміни гарантуванню дотримання принципів виборчого права та міжнародним стандартам проведення виборів?

2. Розподіліть парламентські мандати на регіональному і на загальнодержавному рівні за запропонованою у Виборчому кодексі виборчою системою на основі даних (у багатомандатному окрузі) про результати позачергових виборів народних депутатів України 2019 року¹³. Поясніть алгоритм

¹³ Дані про результати позачергових виборів народних депутатів України 2019 року розміщені на офіційному сайті ЦВК. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp300pt001f01=919.html>

розподілу парламентських мандатів та заповніть таблиці 1 та 2 теми 4.

Таблиця 1 теми 4

№	Партія	Мандати в регіональних списках	Мандати по загальнодержавному списку		Загалом отримано мандатів партією
			Гарантовані	Інші	
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					
	У цілому розподілено мандатів				

Таблиця 2 теми 4

№	Виборчий регіон	Партія 1	Партія 2	Партія 3	Партія 4	Партія 5	Кількість мандатів від регіону
1.	Київський - місто Київ						
2.	Вінницький - Вінницька область						

3.	Волинський - Волинська область						
4.	Дніпровський - Дніпропетров ська область						
5.	Донецький - Донецька область						
6.	Житомирсь- кий – Житомирсь- ка област						
7.	Закарпатсь- кий - Закарпатська область						
8.	Запорізький - Запорізька область						
9.	Івано- Франківський - Івано- Франківська область						
10	Київський обласний - Київська область						

11	Кропивницький – Кіровоградська область						
12	Луганський - Луганська область						
13	Львівський - Львівська область						
14	Миколаївський - Миколаївська область						
15	Одеський - Одеська область						
16	Південний - Херсонська область, Автономна Республіка Крим, місто Севастополь						
17	Полтавський - Полтавська область						
18	Рівненський - Рівненська область						

19	Сумський - Сумська область						
20	Тернопільсь- кий – Тернопільсь- ка область						
21	Харківський - Харківська область						
22	Хмельниць- кий – Хмельниць- ка область						
23	Черкаський - Черкаська область						
24	Чернівецький - Чернівецька область						
25	Чернігівський - Чернігівська область						
	Усього						

3.1. Встановлюючи результати виборів народних депутатів України, ЦВК дійшла висновку, що кількість голосів, поданих за усі регіональні виборчі списки кандидатів у депутати, становить:

- партія “Консерваторів” – 14 млн. голосів;

- партія “Лібералів” – 11 млн. голосів;
- партія “Демократів” – 4 млн. голосів;
- партія “Соціал-демократів” – 1 млн. голосів.

Визначте виборчу квоту згідно ВК України.

3.2. У виборчому регіоні № 23 за регіональний список партії “Консерваторів” виборці віддали 600 тис. голосів. У цьому регіональному списку партія “Консерваторів” висунула 9 кандидатів. Черговість кандидатів у регіональному списку та кількість отриманих ними голосів відображена у таблиці 3 теми 4.

Таблиця 3 теми 4

Прізвище кандидата	А.	Б.	В.	Г.	Д.	Е.	Є.	Ж.	З.
Номер у регіональному списку	№1	№2	№3	№4	№5	№6	№7	№8	№9
Кількість отриманих голосів	1 тис.	2 тис.	25 тис.	10 тис.	20 тис.	16 тис.	55 тис.	18 тис.	75 тис.

Таблиця 4 теми 4

Черговість розподілу	1-ий	2-ий	3-ій	4-ий	5-ий	6-ий	7-ий	8-ий
Прізвище кандидата								
Номер у регіональному списку								
Кількість отриманих голосів								

Визначте кількість депутатських мандатів, отриманих партією “Консерваторів” регіональним виборчим списком №23. Розмістіть кандидатів у порядку (черговості) розподілу між ними мандатів, заповнивши дані таблиці 4 теми 4.

3.3. Між регіональними списками усіх партій було розподілено 393 депутатських мандати. Залишки голосів, поданих за усі регіональні виборчі списки у межах загальнодержавного округу, становлять:

- партія “Консерваторів” – 900 тис. голосів;
- партія “Лібералів” – 700 тис. голосів;
- партія “Демократів” – 400 тис. голосів.

Визначте кількість мандатів, які ще не були розподілені. Здійсніть такий розподіл до вичерпання загальної кількості мандатів.

4. В процесі одночасного проведення чергових парламентських виборів та позачергових місцевих виборів до міської ради міста К. (з чисельністю населення 76 тис. жителів та 3 територіальними виборчими округами) та міського голови міста П. (з чисельністю виборців станом на момент прийняття територіальною виборчою комісією рішення про початок виборчого процесу 76 тис.) до ЦВК та ТВК відповідно надійшли документи для реєстрації кандидатів у депутати від:

- політичної партії «Пурпурових», відповідно до яких кандидат у депутати Л. (№ 21 у загальнодержавному виборчому списку) включений до двох регіональних виборчих списків, в одному з яких партія подала 10 кандидатів у депутати, а в іншому – 20, а також місцевої організації цієї партії, єдиний міський виборчий список кандидатів у депутати якої включав 120 кандидатів, з яких 40 кандидатів жіночої статі;

- політичної партії «Багряних», відповідно до яких до загальнодержавного виборчого списку було включено 477 кандидатів у депутати, зокрема у першу десятку був включений лише один кандидат чоловічої статі, а також місцевої організації цієї партії, список кандидатів у депутати якої включав 36 кандидатів (по 4 кандидата до кожного

регіонального виборчого списку), з яких 12 кандидатів чоловічої статі.

За результатами першого туру виборів міського голови міста П. та оновлення даних Державного реєстру виборців з'ясувалося, що у місті П. проживає 74 тисяч виборців. У зв'язку з цим ТВК було прийнято рішення про обрання кандидата, який набрав відносну більшість голосів, на посаду міського голови міста П. у першому турі.

Дайте конституційно-правовий аналіз ситуації.

5. На чергових місцевих виборах у м. Оксамитове (з чисельністю 8 750 виборців) було утворено 7 багатомандатних виборчих округів. У багатомандатному виборчому окрузі № 1 з магнітудою 3 мандати кандидати у депутати набрали таку кількість голосів: А. – 200, Б. – 175, В. – 250, Г. – 75, Д. – 400, Є. – 250.

Охарактеризуйте особливості системи єдиного неперехідного голосу (магнітуда, бюлетень, формула). Яким чином утворюються багатомандатні виборчі округи та якою може бути їх магнітуда відповідно до Виборчого кодексу України? Встановіть результати у цьому багатомандатному виборчому окрузі. Яке рішення має прийняти територіальна виборча комісія?

Тема 5. Виборчий процес: поняття, принципи, суб'єкти та етапи. Територіальна організація виборів

Питання для обговорення

1. Поняття та характерні особливості виборчого процесу.
2. Засади виборчого процесу.
3. Суб'єкти та інші учасники виборчого процесу.
4. Етапи виборчого процесу, їх функціональне призначення.
5. Територіальна організація виборів в Україні, порядок формування виборчих округів та виборчих дільниць.

1. Голова ДВК заборонив присутність у приміщенні для голосування в день виборів громадянину Нідерландів В., який стверджував, що він є офіційним спостерігачем від Королівства Нідерландів. Свої дії голова ДВК аргументував тим, що, по-перше, В. не є громадянином України, а тому не може брати участь у виборчому процесі, а, по-друге, відповідно до ст. 22 Виборчого кодексу України офіційні спостерігачі від іноземних держав відсутні серед переліку суб'єктів виборчого процесу.

Чи є правомірними дії голови ДВК? Якими нормативними актами України врегульовано статус офіційних спостерігачів від іноземних держав та міжнародних організацій? Який порядок їх реєстрації та якими правами вони наділені? Назвіть усіх суб'єктів виборчого процесу в Україні.

2. До окружного адміністративного суду було пред'явлено 6 позовів з вимогами встановити факти грубого порушення законодавства членами ОВК та достроково припинити їх повноваження. З матеріалів справ можна зробити висновок про наступні факти.

Провадження № 1. За умови відсутності голови та заступника голови ОВК, ведення засідання виборчої комісії здійснювалось секретарем ОВК (фактичне виконання обов'язків голови комісії, зокрема головування та підписання

постанови, що було підтримано більшістю голосів присутніх членів ОВК) без обрання секретаря засідання.

Провадження № 2. Заступник голови ОВК критикував роботу комісії, зазначивши в присутності офіційного спостерігача політичної партії та представників ЗМІ, що не усі постанови були розміщені на стенді для офіційних оголошень, сам стенд розміщувався у важко доступному для відвідувачів місці, а секретар комісії, поданий від партії “Потужні”, порушив вимоги до оформлення протоколів (не зазначив кількість присутніх членів комісії та осіб, які беруть участь у засіданні).

Провадження № 3. Публікація членом ОВК у друкованому виданні власної статті під назвою “Кандидат А. проти фантастичної четвірки”, де особа вказує про переваги однієї з партій, зазначаючи, що програма висунутого нею кандидата є єдиною, яка може бути реалізована (при цьому наводяться економічні розрахунки і робиться висновок, що програми 4 інших “найрейтинговіших” кандидатів є фікцією та на практиці не можуть бути реалізовані).

Провадження № 4. Двоє членів ОВК забрали текст із присягою та зазначили, що не будуть працювати разом з особою І., яка повинна була її підписати (особа І. відповідно до оприлюдненого на офіційному веб-сайті ЦВК рішення входить до складу ОВК), що призвело до неможливості останньої набути повноважень члена ОВК.

Провадження № 5. Голова ОВК не виконав обов'язку по скликанню першого засідання ОВК;

Провадження № 6. Голова ОВК заборонив присутність у приміщенні дільниці під час проведення засідання офіційному спостерігачу В., оскільки внаслідок заповненості приміщення не було місця в залі.

Дайте конституційно-правовий аналіз кожного спору. Які рішення має прийняти суд?

3. Під час виборчого процесу з виборів народних депутатів України ЦВК утворила ОВК територіального округу № 12 у складі 16 осіб. На першому засіданні ОВК, яке було

проведено на третій день після дня прийняття рішення про її утворення, склали присягу 10 її членів. Після цього головуючий Р. запропонував затвердити протокольним рішенням “Регламент окружної виборчої комісії територіального округу № 12” (далі – регламент). Рішення було підтримано 8-ма членами ОВК. Регламент передбачав можливість проведення закритих засідань ОВК, на яких категорично заборонялась присутність представників ЗМІ.

Під час наступного засідання ОВК територіального округу № 12 головуючий Р. оголосив його закритим та попросив присутнього на ньому представника правоохоронних органів І. вивести за межі виборчої комісії трьох представників ЗМІ “Правда”, оскільки їх присутність суперечить регламенту. Після того як офіційний спостерігач В. зробив зауваження, що ОВК не є повноважною, головуючий зазначив, що такі зауваження перешкоджають проведенню засідання та зазначив, що позбавляє права присутності на засіданні М. та попросив представника правоохоронних органів І. вивести його також.

Дайте розгорнутий конституційно-правовий аналіз наведеної ситуації, оцінюючи при цьому правомірність дій та заяв кожного з учасників.

Тема 6. Реєстрація та складання списків виборців. Висування та реєстрація кандидатів

Питання для обговорення

1. Державний реєстр виборців та списки виборців: поняття, призначення, відмінності.
2. Порядок складання, уточнення списків виборців та ознайомлення з ними.
3. Зміна виборчої адреси та тимчасова зміна місця голосування без зміни виборчої адреси.
4. Порядок висування та реєстрації кандидатів на різних типах виборів. Грошова застава.
5. Відмова у реєстрації та скасування рішення про реєстрацію кандидатів.

1. До ДВК зателефонував виборець Ф. і повідомив, що у першому турі виборів Президента України до списку виборців була включена його бабуся, яка померла декілька років тому. Виборець Ф. надіслав заяву в електронній формі з використанням мережі Інтернет та відскановані документи про смерть бабусі до органу ведення державного реєстру виборців, але, прийшовши проголосувати при проведенні другого туру, він знову побачив прізвище своєї бабусі у списку виборців. Також він не зміг реалізувати своє виборче право, оскільки ДВК відмовила видати йому виборчий бюлетень у зв'язку з неправильним написанням його прізвища у списках виборців.

Інший виборець Н. не зміг реалізувати право голосу, адже з'ясувалось, що його не було включено до списків виборців. Н. заявив, що члени ДВК перешкоджають реалізації права голосу, оскільки ним дотримано усіх цензів, визначених у ст. 70 Конституції України. У зв'язку з цим, він звернувся до органів Національної поліції про вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 157 Кримінального кодексу України.

Які умови реалізації активного виборчого права? У чому полягає функціональне призначення державного реєстру виборців та списків виборців? Яким чином складаються списки

виборців? Чи є у виборця можливість ознайомитися з ними? Чи передбачена законодавством можливість внесення змін до цих списків? Як у наведених випадках можуть діяти виборці?

2. 63 народних депутати України звернулись до Конституційного Суду України з конституційним поданням про визнання неконституційними положень Виборчого кодексу, якими передбачено необхідність сплати грошової застави суб'єктами висування кандидатів:

1) на президентських виборах у розмірі 650 мінімальних заробітних плат;

2) на парламентських виборах у розмірі 1000 розмірів мінімальної заробітної плати;

3) на місцевих виборах:

- на виборах депутатів Верховної Ради АРК у розмірі 250 мінімальних розмірів заробітної плати;

- на виборах обласної, районної, районної у місті, а також міської, селищної, сільської (територіальної громади з кількістю виборців 10 тисяч і більше) ради, міського голови (міста з кількістю виборців 75 тисяч і більше) у розмірі 4 мінімальних заробітних плат на кожні 90 тисяч виборців відповідного єдиного територіального виборчого округу для кожного виду виборів окремо;

- на виборах сільської, селищної, міської (територіальної громади з кількістю виборців до 10 тисяч) ради у розмірі з розрахунку 20 % мінімальної заробітної плати за кожного кандидата;

- на виборах сільського, селищного, міського голови (міста з кількістю виборців до 75 тисяч) у розмірі мінімальної заробітної плати.

Народні депутати України вважають, що передбачена ВК України вимога щодо внесення грошової застави є формою майнового цензу для громадян України, що суперечить положенням ст. 5, 24 Конституції України.

Для чого застосовується виборча застава, чи можна вважати її виборчим цензом? Назвіть альтернативи виборчій заставі, які використовуються у світі. Назвіть умови

реєстрації кандидатів на різних типах виборів. Складіть проект рішення КСУ за результатами розгляду подання.

3. До ЦВК надійшла скарга кандидата в народні депутати України А., включеного до регіонального виборчого списку партії у виборчому регіоні №1, на дії кандидата у народні депутати України Б. від іншої партії у цьому ж виборчому регіоні. У своїй скарзі А. просить ЦВК скасувати реєстрацію кандидата в народні депутати Б., у зв'язку з тим, що:

1) Агітаційні матеріали кандидата у народні депутати Б. розміщено на рекламних носіях, розташованих на елементах вуличного обладнання над проїжджою частиною без зазначення відомостей про замовника друкованих передвиборних агітаційних матеріалів, установи, яка здійснила їх друк, тираж, інформації про осіб, відповідальних за випуск. До того ж у переходах та вагонах метрополітену розміщено плакати із зображенням та основними тезами передвиборної програми Б.

2) Б. у межах свого виборчого регіону безкоштовно роздавав пакети з вафельними тортами та чаєм, предмети релігійного культу, а також дарував школярам зошити та щоденники з символікою партії.

3) Б. за вироком Голосіївського районного суду у м. Київ засуджений за скоєння злочину, передбаченого ч. 1 ст. 309 Кримінального кодексу України, до штрафу в розмірі 1020 грн. Вирок набрав законної сили.

Вирішіть спір. Чи є кандидат у народні депутати суб'єктом звернення до ЦВК? Яким чином ЦВК перевіряє дотримання виборчих цензів кандидатами в народні депутати? Які підстави скасування реєстрації кандидата в народні депутати України?

4. До ЦВК звернувся П. зі скаргою, що в ході проведення з'їзду однієї з політичних партій, на якому формувався загальнодержавний та регіональні виборчі списки кандидатів у народні депутати України, його кандидатуру не було включено до таких списків у зв'язку з тим, що він не є

членом цієї партії, не є українцем, проживає в державі менше двох років, погано володіє державною мовою і не надав до секретаріату партії довідки від лікаря-психіатра. Вважаючи зазначені підстави відмови у включенні його кандидатури до виборчого списку політичної партії незаконними, П. у своїй скарзі вимагав від ЦВК зобов'язати політичну партію включити його кандидатуру до загальнодержавного і регіонального виборчих списків.

Чи є порушення законодавства про вибори? Яке рішення має ухвалити ЦВК? Які вимоги до кандидата у народні депутати України передбачені законодавством?

5. Громадянин С. (до зміни прізвища громадянин В.) особисто подав заяву до ЦВК про самовисування кандидатом на позачергових виборах Президента України. До ЦВК разом із заявою С. подав документи, серед яких: автобіографія без зазначення відомостей про зміну прізвища, місце народження, громадську роботу, партійність. Також було додано документ про внесення на рахунок ЦВК 15 489 грн 50 коп., а решту грошової застави він приніс у готівковій формі.

Якими мають бути дії ЦВК? Які вимоги до кандидата на пост Президента України передбачені законодавством? Який порядок висування та реєстрації кандидатів на пост Президента України?

6. В 2014 році неповнолітня громадянка С. переїхала з тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим до міста Дніпро, де отримала статус внутрішньо переміщеної особи. Напередодні дня голосування у першому турі президентських виборів, жінка, будучи у статусі виборця, звернулася до органу ведення Державного реєстру виборців (далі – ДРВ) для тимчасової зміни місця голосування без зміни виборчої адреси, однак їй відмовили. Підставою для відмови стала відсутність у ДРВ відомостей про постійну виборчу адресу жінки, у зв'язку з відсутністю зареєстрованого місця проживання.

Чи правомірно діяв орган ведення ДРВ? Яким чином забезпечується реалізація права голосу виборцем?

Охарактеризуйте особливості тимчасової зміни місця голосування та зміни виборчої адреси, їх ключові відмінності.

Тема 7. Передвиборна агітація. Інформаційне та фінансове забезпечення виборів

Питання для обговорення

1. Передвиборна агітація: поняття, форми та засоби.
2. Обмеження щодо ведення передвиборної агітації.
3. Джерела фінансування передвиборної агітації в Україні.
4. Основні засади інформаційного забезпечення виборів.
5. Фінансове забезпечення підготовки і проведення виборів.
6. Порядок формування та використання виборчих фондів.

1. Прогулюючись парком під час виборчого процесу з виборів Президента України ви зустріли трьох агітаторів. Перший - роздавав роздруковані на власному принтері листівки з інформацією про інститут виборів та важливість реалізації права голосу, вигукуючи: “Не нехтуй своїм голосом - зроби свідомий вибір”. Другий - роздавав пакети із логотипом однієї з політичних партій, в якому містилася гречка, тютюнові вироби, USB-флешки та запальнички, при цьому промовляв назву партій та фразу “це рушій реальних змін”. Третій - роздавав листівки із зображенням кандидата та його біографією іноземною мовою, які були виготовлені на власному обладнанні (про що не було зазначено в друкованих матеріалах).

Дайте конституційно-правовий аналіз дій агітатор. Що таке передвиборна агітація та чи порушено кимось із агітаторів правила її здійснення? Які обмеження на здійснення передвиборної агітації ви знаєте? Відповіді обгрунтуйте.

2. До ОВК звернувся К. з вимогою винести попередження та скасувати реєстрацію кандидата в народні

депутати В., який є міським головою міста М. Підставами для скарги були відомості про те, що під час здійснення передвиборної агітації В. використовував своє службове становище, а саме:

1) не був звільнений на час участі у виборчому процесі від виконання своїх посадових обов'язків;

2) здійснював прийом громадян, зустрічався з виборцями у службовому кабінеті;

3) як міський голова виступав на місцевих телевізійних каналах, де, зокрема, було розповсюджено інформацію про допомогу, надану міською радою та особисто її головою лікарні швидкої допомоги, дитячим будинкам, а через рік міська рада та її голова планує сприяти будівництву школи в одному з районів;

4) співробітники міськвиконкому в робочий час роздавали листівки та плакати з передвиборною програмою В.;

5) в робочий час, на його сторінці Facebook було зроблено допис із матеріалом передвиборної агітації;

6) за ініціативи В. було проведено концерт за участю українських та зарубіжних зірок на підтримку його кандидатури, а також існують докази, що кандидат В. дарував виборцям календарі та блокноти зі своїм зображенням.

Яким має бути рішення ОВК? У яких формах може здійснюватися передвиборна агітація? Які існують обмеження у проведенні передвиборної агітації?

3. Кандидат у народні депутати України Н. звернувся до суду з позовом про визнання дій акціонерного товариства «Добробут» та кандидата у народні депутати України І. протиправними, оскільки зазначене акціонерне товариство розмістило на належних йому автобусах плакати із зображенням кандидата у народні депутати України І., які містять відомості про надання виборцям безоплатних послуг з перевезення. Зокрема, це плакати із:

1) написами «даний маршрут виконується за підтримки народного депутата України І.»;

2) написами «благодійний рейс»;

3) написами «наш депутат І.»;

4) плакатом без написів, однак із зображенням кандидата І.

Офіційними спостерігачами було складено акти, які додано до позовної заяви та якими зафіксовано зазначені факти.

Чи вбачаєте ви в даному випадку порушення правил ведення передвиборної агітації?

4. Під час проведення парламентських виборів до ЦВК надійшла скарга П. на дії кандидата в народні депутати – першого номера у списку політичної партії – суб'єкта виборчого процесу, який, на думку П., шляхом обману перешкоджає вільному здійсненню виборчих прав громадянами України:

а) суб'єкт оскарження, виступаючи на загальнонаціональному телеканалі, у порушення ст. 65 Конституції України, згідно з якою захист Вітчизни є обов'язком громадян України, агітував за припинення строкового призову;

б) політична партія, яку він представляє, застосовувала виборчу технологію «двійників», видаючи назву іншої політичної партії із додатком «оновлена» за власну і використовуючи у матеріалах передвиборної агітації відеозапис її заходів із застосуванням її символіки;

в) розповсюджувався відеоролик, у якому містилася інформація щодо передбачення Нострадамуса на його користь;

г) поза межами строків передвиборної агітації, а також не в місцях для розміщення матеріалів передвиборної агітації, а на будинках, парканах, стовпах, деревах розповсюджувалися матеріали передвиборної агітації у вигляді стрічок відповідного кольору;

Чи є громадянин належним суб'єктом звернення з такою скаргою? Чи є порушення виборчого законодавства, зокрема щодо ведення передвиборної агітації?

5. Під час виборчого процесу в одній зі шкіл замість проведення уроку в 6 класі директор запросила виступити

депутата міської ради М., який є кандидатом на місцевих виборах та розповів про важливість трансформації міста на краще. М. зазначив, що балотується щоб опікуватися містом, а також роздав кожному учню по 2 квитки в зоопарк із власним зображенням, який, як він зазначив, було нещодавно відкрито за його сприяння. Після уроку М. виступив на батьківських зборах, вислухав від батьків інформацію про проблеми в місті та пообіцяв вирішити їх уже в перший рік після проведення виборів. Також М. був запрошений до університету як поважний гість студентської конференції, де він доповів про особливості формування органів місцевого самоврядування та виборчі цени на прикладі себе як кандидата на посаду депутата міської ради.

Чи є в діях М. ознаки порушень обмежень щодо здійснення передвиборної агітації? Що таке офіційні повідомлення та як їх відрізнити від передвиборної агітації? Чи можна вважати надання квитків до зоопарку підкупом, якщо учні не досягли 18-ти років?

Тема 8. Голосування та встановлення результатів виборів

Питання для обговорення

1. Матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення виборів.

2. Організація і порядок голосування.

3. Підрахунок голосів виборців.

4. Встановлення підсумків голосування.

5. Встановлення та оприлюднення результатів виборів.

1. ОВК за зверненням офіційного спостерігача від громадської організації визнала голосування на виборчій дільниці недійсним внаслідок виявлення порушень ВК України. У скарзі офіційного спостерігача зазначено, що на виборчій дільниці, де до списків для голосування включено 1870

виборців (виборчі бюлетені отримали 1535 виборців), було виявлено такі порушення закону:

1) на виборчій дільниці виявлено 18 випадків опускання до скриньки виборчого бюлетеня за виборця іншою особою;

2) на дільниці проголосувало 55 осіб, які не включені до списків виборців;

3) 73 виборці проголосували декілька разів;

4) виявлено 28 випадків знаходження у кабінці для голосування поряд з виборцем неповнолітніх дітей.

До того ж, у зв'язку з пошкодженням виборчої скриньки, неможливо встановити зміст 217 виборчих бюлетенів.

Чи є правомірними дії ОВК? Чи має право офіційний спостерігач звертатися до виборчої комісії з вимогою визнати голосування на виборчій дільниці недійсним? Чи є підстави для визнання голосування в такому разі недійсним?

2. Під час виборчого процесу з виборів народних депутатів України офіційний спостерігач склав акти про виявлення порушень виборчого законодавства членами ДВК звичайної виборчої дільниці, здійснив їх відеофіксацію та звернувся до суду. З матеріалів справи можна зробити висновки, що:

1) ДВК розпочала підготовче засідання за 1 год. до початку голосування, а саму процедуру голосування завершила о 20 год. 10 хв.

2) На початку засідання усі присутні оглядали замість сейфу чи металевої шафи, опечатану металеву каструлю із написом “сейф”, у якій зберігались виборчі бюлетені. При цьому голова ДВК не повідомив про це органи Національної поліції України та Центральну виборчу комісію.

3) В день виборів у приміщенні для голосування перебував поліцейський. На зауваження спостерігача той відповів, що до Національної поліції надійшло повідомлення про можливе вчинення злочину на одній з виборчих дільниць, тому він знаходиться тут для забезпечення порядку.

4) При видачі виборцям бюлетенів у контрольні талони було вписано прізвище, ініціали, та проставлено підпис

лише одним членом ДВК, хоча видавали бюлетені групи із трьох членів ДВК.

5) Члени ДВК не видали бюлетені двом виборцям, у паспортах яких не було вклеєно фотографії по досягненню 45-річного віку. Водночас іншим двом виборцям видали бюлетені після пред'явлення паспорта громадянина України для виїзду за кордон. Такі рішення були прийняті більшістю голосів від складу комісії під час голосування і оформлені постановою засідання виборчої комісії.

6) Члени ДВК видали бюлетень та дозволили реалізувати право голосу у приміщенні для голосування виборцю, вклученому до витягу зі списку виборців для голосування за місцем перебування.

7) Один з виборців пошкодив скриньку для голосування, після чого голова та двоє членів комісії поставили цю скриньку за колоною в кутку приміщення для голосування, накривши її полотном.

Чи вбачаєте ви порушення виборчого законодавства? Якщо так, яким чином повинні бути здійснені відповідні виборчі процедури? Охарактеризуйте особливості виборчих процедур на етапі підготовки та організації голосування.

3. За результатами навчання членів окружних та дільничних виборчих комісій виникла дискусія щодо відповіді на такі запитання:

- які бюлетені необхідно вважати невикористаними?
- які бюлетені необхідно вважати погашеними?
- які бюлетені необхідно вважати такими, що не підлягають врахуванню?
- які бюлетені необхідно вважати недійсними?
- яким чином встановити кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені?
- яким чином встановити кількість виборців, які взяли участь у голосуванні?

Оскільки під час навчання в учасників тренінгу виникли складнощі у застосуванні відповідних норм виборчого законодавства, ЦВК вирішила надати роз'яснення.

Складіть проект роз'яснення виборчого законодавства ЦВК з цих питань. Охарактеризуйте особливості виборчих процедур на етапі підрахунку голосів виборців, транспортування і передачі виборчих документів.

Тема 9. Захист виборчих прав громадян

Питання для обговорення

1. Форми та способи захисту виборчих прав громадян.
2. Особливості оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів виборчого процесу та інших учасників виборів.
3. Порядок і строки розгляду скарг виборчими комісіями та судами.
4. Конституційно-правова, адміністративна та кримінальна відповідальність за порушення виборчого законодавства.

1. Під час виборчого процесу у приміщенні школи №1, на стінах якої було розміщено банери із особистою фотографією та лозунгом голосувати за кандидата у народні депутати Б., замість проведення одного з уроків кандидат Б. доповів основні положення власної передвиборчої програми. Окрім того, партія, яка висунула кандидата Б., орендує приміщення актового залу школи №1, де кандидат Б. систематично проводить зустрічі з виборцями.

Кандидат у народні депутати А. на наступний день прийшов до школи №1 і зірвав зі стін 5 банерів із особистою фотографією та лозунгом голосувати за кандидата Б. Коли А. помітив на столі біля входу у школу зошити із символікою партії, яка висунула кандидата Б., він порвав 10 таких зошитів. Проте його перервала директор школи В., яка зробила А. зауваження та попросила покинути школу, оскільки вона буде вимушена викликати поліцію. У відповідь А. зазначив, щоб В. викликала поліцію, оскільки на території школи вчиняються грубі виборчі правопорушення.

Після того як патруль Національної поліції прийїхав на виклик до школи №1, до них звернулись:

- А. із заявою про вчинення кандидатом Б. злочину, передбаченого ч.3 ст.160 Кримінального кодексу України, та адміністративних правопорушень, передбачених ст.212-10 та 212-14 Кодексу України про адміністративні

правопорушення. Окрім цього, А. звернувся із заявою про вчинення директором В. злочину, передбаченого ч. 1 ст. 160 Кримінального кодексу України та адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 212-12 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

- Б. із заявою про вчинення А. злочину, передбаченого ч. 2 ст. 157 Кримінального кодексу України

- В із заявою про вчинення А. злочину, передбаченого ч. 1 ст. 296 Кримінального кодексу України.

Надайте правову оцінку діям А., Б. та В. Чи вбачаєте ви ознаки порушення прав учасників виборчого процесу? Що таке підкуп виборців? Як Ви розумієте поняття перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого виборчого права?

2. Громадянин О., який є популярним телеведучим, до початку виборчого процесу знімався у розважальній програмі, в якій ним було зазначено: “Якби я був Президентом України, то люди б отримали нове обличчя та нову, розвинуту і прогресивну країну. Обрання головою держави корупціонера-олігарха М. призведе до стагнації та занепаду нашої держави”. Цю телепередачу було продемонстровано ЗМІ “Правда” під час виборчого процесу після реєстрації громадян О. та М. кандидатами на пост Президента України.

Кандидат М. звернувся до ЗМІ “Правда” з вимогою надати йому такий же ефірний час за кошти даного ЗМІ для спростування інформації про те, що він є корупціонером-олігархом. Однак керівництво ЗМІ “Правда” відмовило у задоволенні такої вимоги.

Після цього кандидат М. звернувся до окружного адміністративного суду з позовом, в якому вимагає:

- встановити факт розповсюдження завідомо недостовірних відомостей про нього кандидатом О. на телеканалі ЗМІ “Правда”;

- спростувати інформацію про те, що він є корупціонером та олігархом в судовому порядку;

- виплатити йому 100 тис. гривень моральної шкоди за порушення честі, гідності та ділової репутації;
- зобов'язати оприлюднити за день до дня голосування відповідь у формі відео-ролику із спростуванням опублікованої ЗМІ “Правда” інформації за їх же кошти;
- притягнути кандидата О. та ЗМІ “Правда” до відповідальності, передбаченої ст. 212-9 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Вирішіть спір.

3. Під час виборчого процесу з виборів Президента України офіційний спостерігач від громадської організації Д. звернувся до окружного адміністративного суду із позовом. В своєму позові Д. зазначив, що в день голосування та на наступний день, під час встановлення підсумків голосування в межах територіального виборчого округу, ДВК № 000111 та ОВК № 000555 допустили такі порушення:

1) ДВК № 000111 склала протокол про підрахунок голосів виборців у двох примірниках, у зв'язку з чим жоден з них не був невідкладно вивішений для загального ознайомлення у приміщенні ДВК. Окрім цього, голова і секретар ДВК № 000111 відмовились засвідчувати власними підписами та печаткою копію протоколу про підрахунок голосів, видану офіційному спостерігачу Д.

2) Транспортування виборчих документів здійснювалось головою та заступником голови ДВК № 000111 у супроводі поліцейських та одного з кандидатів, при цьому офіційному спостерігачу від громадської організації Д. не дозволили супроводжувати виборчі документи, аргументуючи це тим, що у автомобілі недостатньо місця для такої кількості людей. При цьому печатка ДВК № 000111 знаходилась у голови. На підставі цих фактів Д. склав скаргу, яка до прийняття виборчих документів була подана до ОВК № 000555.

3) На підставі рішення ОВК № 000555 під час безперервного засідання було видалено офіційного спостерігача М. від кандидата на пост Президента України. Будучи незадоволеним таким рішенням М., прямуючи до виходу з

приміщення, розірвав пакунок з виборчою документацією ДВК № 000111. Однак під час прийняття документів член ОВК № 000555 не здійснив перевірку цілісності пакування виборчих документів, а ОВК було прийнято рішення про прийняття документів.

Про всі зазначені порушення виборчого законодавства позивачем складено відповідні акти, які додані до позову, а також здійснено їх відеофіксацію.

У суду позивач просив:

- встановити факт грубого порушення виборчого законодавства головою, секретарем та заступником голови ДВК № 000001, зокрема невиконання обов'язку із засвідчення копії протоколу про підрахунок голосів та порушення порядку транспортування виборчих документів;

- визнати протиправною бездіяльність ДВК № 000111, яка проявилась у невиконанні обов'язку скласти необхідну кількість протоколів про підрахунок голосів та вивісити їх для загального ознайомлення у приміщенні ДВК;

- визнати протиправною дією ДВК № 000111 подачу пакетів з виборчими документами з порушенням цілісності їх упаковки та, у зв'язку з цим, протиправною бездіяльність ОВК № 000555, яка проявилась у нездійсненні повторного перерахунку голосів;

- визнати протиправним рішення ОВК № 000555 про прийняття виборчих документів від ДВК № 000111;

- визнати голосування на виборчій дільниці № 000111 недійсним;

- визнати голосування в межах відповідного територіального округу недійсним та скасувати протокол про підсумки голосування в межах територіального округу.

Чи вбачаєте ви порушення виборчого законодавства у рішеннях, діях чи бездіяльності ОВК, ДВК або їх членів? Чи є підстави для задоволення позовних вимог? Хто має право визнавати голосування на виборчій дільниці недійсним та здійснювати повторний перерахунок голосів?

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Підготовка до практичних занять допомагає глибше вивчити основні теми курсу виборче право та виборчий процес, оволодіти вмінням самостійно працювати з Конституцією України, законами, іншими нормативними правовими актами та спеціальною літературою.

Самостійна робота здійснюється у таких формах:

- виконання домашніх завдань;
- доопрацювання матеріалів лекції;
- робота в інформаційних мережах;
- опрацювання додаткової літератури (вказаної наприкінці навчально-методичного посібника);
- складання конспектів тем, що виносяться на самостійне вивчення.

На сайті Тодиківських читань (<http://www.tchytannya.org.ua>) в електронному вигляді розміщені публікації викладачів кафедри конституційного права, які можна використовувати при підготовці до практичних занять та виконанні індивідуальних робіт. На порталі Автоматизована система управління навчальним процесом Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (<http://acs.nlu.edu.ua/>) в розділі «Навчально-методичні матеріали» в електронному вигляді розміщуються програми, методичні рекомендації та завдання, екзаменаційні питання, а також методичні відеоматеріали, за допомогою яких можна здійснити он-лайн перегляд навчального матеріалу, лекцій та семінарських занять.

Наприкінці навчально-методичного посібника зазначені, окрім монографічних джерел, нормативні матеріали, які слід використовувати при підготовці. Вихідні дані актів вказані відповідно до їх первинної редакції. У зв'язку з тим, що до кожного із зазначених актів неодноразово вносилися зміни та доповнення, слід використовувати тексти нормативно-правових актів, розміщених в інформаційно-пошукових системах «Законодавство України», «Ліга» та інших електронних базах даних.

Підготовка до практичних занять передбачає вирішення практичних завдань (аналіз матеріалів для роздумів) до відповідної теми. Перед їх виконанням необхідно ретельно вивчити всі питання теми та ознайомитися й опрацювати рекомендовану літературу і нормативні джерела. Усі завдання мають виконуватися письмово у спеціальному зошиті для практичних занять. Слід залишати вільне місце поруч із відповіддю на завдання для того, щоб після обговорення на практичних заняттях внести певні корективи до відповіді на те чи інше питання. Розглядаючи конкретне завдання, необхідно дослідити всі обставини казусу і чітко відповісти на питання. Відповіді мають носити розширений та обґрунтований характер, обов'язково із посиланням на норми того чи іншого акта, правові позиції Конституційного Суду України, практики Європейського суду з прав людини та вітчизняних судів, а також на монографічне або навчальне джерело, яке використовувалося. Вирішення завдань на практичних заняттях передбачає не тільки доповідь студента, якого опитують, з того чи іншого казусу, а й дискусію всіх присутніх студентів з приводу питань до відповідного завдання. Після обговорення практичного завдання викладач підводить підсумки і пояснює правильне рішення, яке має бути зафіксоване в робочому зошиті студента.

ПОТОЧНИЙ ТА ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАТЬ

Поточний контроль знань студентів здійснюється у формі усного опитування на практичних заняттях та презентації вирішених задач. Під час оцінювання враховуються повнота, глибина, оперативність, конкретність, узагальненість, систематичність, системність, рівень розгорнутості відповідей та усвідомленість змісту матеріалу студентом. Критеріями усної відповіді будуть виступати такі якості знань:

- повнота – кількість знань про досліджуваний об'єкт, що входять в програму;
- глибина – сукупність усвідомлених знань про об'єкт;
- конкретність – вміння розкрити конкретні прояви узагальнених знань (довести на прикладах основні положення);
- системність – уявлення знань про об'єкт в системі з виділенням її структурних елементів, розташованих у логічній послідовності;
- розгорнутість – здатність послідовно вибудувати знання;
- усвідомленість – розуміння зв'язків між знаннями, вміння виділити суттєві і незначні зв'язки.

Підсумковий контроль знань студентів здійснюється у формі підсумкової контрольної роботи у вигляді тестів.

Критерії і рівні оцінювання результатів навчання:

- лекції – 0 балів;
- практичні заняття – від 0 до 70 балів;
- виконання індивідуальних робіт (завдань СРС) – від 0 до 10 балів;
- підсумковий контроль (модуль №1 і модуль №2) – від 0 до 10 балів x 2 = від 0 до 20 балів.

Разом: 100 балів. Мінімальна кількість балів для заліку дорівнює 60-ти балам. Оцінювання протягом вивчення дисципліни здійснюється шляхом підсумовування результатів разом за 100-бальною шкалою.

Курс навчальної дисципліни поділений за окремими темами навчального матеріалу. Об'єктами оцінювання знань студентів за ПК є успішність освоєння знань та набуття умінь і навичок за результатами практичних занять (від 0 до 70 балів), виконання індивідуальних робіт (від 0 до 10 балів), виконання завдань тематичного контролю (від 0 до 20 балів). Загальна кількість балів за ПК складає 100 балів.

Критеріями оцінювання знань за ПК є успішність освоєння знань та набуття умінь і навичок на практичних заняттях, що включає систематичність їх відвідування, активність роботи на практичних заняттях, включаючи обговорення проблемних питань теми, здатність студента засвоювати категоріальний апарат, вміння орієнтуватися у змісті чинного нормативно-правового регулювання, навички узагальненого мислення, логічність та повнота викладення учбового матеріалу, навички творчо підходити до вирішення поставлених практичних завдань, рівень знань за результатами опитування на практичних заняттях, самостійне опрацювання теми в цілому чи окремих її питань.

Розрахункова шкала для оцінювання роботи студентів за результатами практичних занять:

- 70 балів – систематичне відвідування практичних занять, відсутність пропусків занять; всебічне, систематичне і глибоке знання матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни, у тому числі орієнтація в основних наукових доктринах та концепціях; письмове вирішення завдань до кожного практичного завдання; висока активність роботи на практичних заняттях; повні та обґрунтовані відповіді при розв'язанні завдань; здатність визначення теоретичних питань, на які розраховані завдання; вміння опрацьовувати та застосовувати нормативний матеріал; засвоєння основної та додаткової літератури, рекомендованої кафедрою; вміння сформулювати своє ставлення до певної проблеми теми; вміння мислити абстрактно та узагальнено; здатність до самостійного навчання та використання отриманих знань у практичній роботі; здатність публічно представити матеріал;

- 60 балів – систематичне відвідування практичних занять, відсутність невідпрацьованих практичних занять, пропущених з поважних причин (не більше двох); письмове вирішення завдань до кожного практичного завдання; висока активність роботи на практичних заняттях; засвоєння всього матеріалу тем; повні та обґрунтовані відповіді при розв'язанні завдань; здатність визначення теоретичних питань, на які розраховані завдання; уміння опрацьовувати та застосовувати нормативний матеріал; засвоєння основної та додаткової літератури, рекомендованої кафедрою; уміння сформулювати своє ставлення до певної проблеми теми; вміння мислити абстрактно та узагальнено; здатність до самостійного навчання та використання отриманих знань у практичній роботі; здатність публічно представити матеріал;

- 50 балів – систематичне відвідування практичних занять, наявність не більше одного невідпрацьованого пропущеного практичного заняття; вирішення завдань до кожного практичного завдання; висока активність роботи на практичних заняттях; засвоєння всього матеріалу тем; повні та обґрунтовані відповіді з несуттєвими помилками при розв'язанні завдань; здатність визначення теоретичних питань, на які розраховані завдання; уміння опрацьовувати та застосовувати нормативний матеріал; уміння сформулювати своє ставлення до певної проблеми теми; здатність публічно представити матеріал;

- 40 балів – наявність не більше двох невідпрацьованих пропущених практичних занять; епізодична відсутність рішень завдань; участь у роботі на практичних заняттях; засвоєння окремих положень матеріалу тем; неповні відповіді при розв'язанні завдань; складності при визначенні теоретичних питань, на які розраховані завдання; певні складності при застосуванні нормативного матеріалу; здатність публічно представити матеріал;

- 30 балів – епізодичне відвідування практичних занять, відсутність на заняттях без поважних причин; наявність не більше трьох невідпрацьованих пропущених практичних занять; епізодична відсутність рішень завдань; пасивна робота

на практичних заняттях; наявність певного уявлення щодо матеріалу; допущення значної кількості помилок при розв'язанні завдань; невміння визначити теоретичні питання, на які розраховані завдання; невпевнені навички застосування нормативного матеріалу; відсутні навички публічного представлення матеріалу;

- 20 балів – систематичні пропуски практичних занять без поважних причин; наявність чотирьох невідпрацьованих пропущених практичних занять; систематична відсутність рішень завдань; пасивність у роботі на практичних заняттях; відсутність знань за темами; неповні, необґрунтовані відповіді, допущення істотних помилок при розв'язанні завдань; нездатність визначити теоретичні питання, на які розраховані завдання; відсутність навичок застосування нормативного матеріалу; невміння публічно представляти матеріал;

- 10 балів – систематичні пропуски практичних занять без поважних причин; наявність п'яти і більше невідпрацьованих пропущених практичних занять; систематична відсутність рішень завдань; пасивність у роботі на практичних заняттях; відсутність знань за темами; неповні, необґрунтовані відповіді, допущення істотних помилок при розв'язанні завдань; нездатність визначити теоретичні питання, на які розраховані завдання; відсутність навичок застосування нормативного матеріалу; невміння публічно представляти матеріал;

- 0 балів – пропуск шести чи семи практичних занять без поважних причин; теми пропущених практичних занять не відпрацьовані; відсутність рішень завдань; відсутність знань за темами; неповні, необґрунтовані відповіді, допущення істотних помилок при розв'язанні завдань; нездатність визначити теоретичні питання, на які розраховані завдання; відсутність навичок застосування нормативного матеріалу; невміння публічно представляти матеріал.

З метою контролю рівня знань студентів за результатами вивчення кожного модулю проводяться тематичні контрольні (тестові) завдання за формою, обраною викладачем.

Завдання контрольної роботи складаються з тестових завдань в межах тем кожного модуля. Тестові завдання за блоками тем модуля повинні складатися не менш ніж з чотирьох варіантів, при цьому кількість тестових запитань для кожного варіанта має становити, як правило, не менше 10. Кожне тестове запитання має містити не менше чотирьох варіантів відповіді.

Розрахункова шкала для оцінювання підсумкових заходів тематичного контролю за кожним модулем:

- 10 балів – вірно вирішено більше 70% тестових завдань;
- 5 балів – вірно вирішено від 50 до 70% тестових завдань;
- 0 балів – вірно вирішено менше 50% тестових завдань.

Результати оцінювання роботи студентів та результати тематичного контролю фіксуються у журналі обліку роботи викладача, відповідній відомості.

Студенти, знання яких оцінені мінімально необхідною для отримання заліку кількістю балів і вище, не мають права на виконання додаткових завдань для підвищення отриманої кількості балів.

Студенти, які були відсутні на практичному занятті, або отримали незадовільну оцінку, відпрацьовують пропущене заняття (незадовільну оцінку) викладачу, який веде відповідні заняття у дні його консультацій за графіком, затвердженим кафедрою. Для відпрацювання занять студент зобов'язаний надати письмово виконане завдання (вирішені задачі) та індивідуально виконане завдання за темою заняття, яке відпрацьовується (анотації прочитаної додаткової літератури з курсу, презентація доповіді за темою, есе тощо) та продемонструвати належний рівень теоретичної підготовки за темою заняття, яке відпрацьовується.

Підсумки контролю проставляються у відомості за накопичувальним принципом і є підставою для отримання заліку.

Також оцінка з навчальної дисципліни виставляється в залікову книжку відповідно до такої шкали:

- 0-59 балів – не зараховано;
- 60-100 балів – зараховано.

ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА

Індивідуальна робота студентів з навчальної дисципліни «Виборче право та виборчий процес» виконується у таких формах:

- участь у студентських конференціях, конкурсах, олімпіадах;
- узагальнення судової практики;
- написання правового есе або наукової роботи;
- написання тез доповідей.

Виконання індивідуальної роботи оцінюється в діапазоні від 0 до 10 балів. Враховуючи різноманіття форм індивідуальної роботи, використовуються такі критерії її оцінювання:

- складність форми обраної студентом індивідуальної роботи;
- ступінь самостійності виконання роботи;
- творчий характер роботи;
- внутрішня послідовність, логічність і завершеність роботи.

Розрахункова шкала для оцінювання індивідуальної роботи студента (кількість балів і критерії оцінювання):

- 10 балів – обрана студентом форма індивідуальної роботи характеризується підвищеною складністю; робота має самостійний, творчий характер; роботі притаманні внутрішня послідовність, логічність і завершеність;
- 5 балів – робота має самостійний характер, однак містить окремі хибні або не аргументовані висновки;
- 0 балів – робота не має самостійного характеру, містить хибні та не аргументовані висновки, протиріччя; не відповідає вимогам щодо оформлення відповідного виду робіт;
- 0 балів – індивідуальна робота не виконана.

Індивідуальна робота повинна бути завершена та надана викладачу до передостаннього практичного заняття включно, а її результати оцінюються та оголошуються не пізніше як на останньому практичному занятті.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Виборче право в суб'єктивному та об'єктивному розуміннях.
2. Поняття, становлення та розвиток виборчого права в Україні.
3. Активне та пасивне виборче право.
4. Виборчі цензи.
5. Міжнародні стандарти та принципи виборчого права, їх втілення у нормах виборчого законодавства України.
6. Джерела виборчого права: поняття та види.
7. Система виборчого законодавства України.
8. Виборчий кодекс, його структура та новели.
9. Юридичні позиції Конституційного Суду України у сфері виборів.
10. Рішення Європейського суду з прав людини щодо права на вільні вибори та інших прав, що дотично стосуються виборів.
11. Історія виникнення виборчих систем.
12. Поняття та структура виборчих систем: обов'язкові та факультативні елементи.
13. Магнітуда виборчого округу, структура виборчого бюлетеня та виборча формула.
14. Прохідний бар'єр, вимоги легальності виборів, квотування місць у представницькому органі влади.
15. Класифікація виборчих систем (мажоритарна, пропорційна, змішана), їх еволюція та сучасні різновиди.
16. Еволюція виборчих систем на різних типах виборів в Україні.
17. Характеристика виборчої системи з виборів народних депутатів України.
18. Виборча система на виборах Президента України.
19. Особливості виборчих систем на місцевих виборах.
20. Поняття та характерні особливості виборчого процесу.
21. Засади виборчого процесу.
22. Суб'єкти та інші учасники виборчого процесу.

23. Етапи виборчого процесу, їх функціональне призначення.

24. Територіальна організація виборів в Україні, порядок формування виборчих округів та виборчих дільниць.

25. Державний реєстр виборців та списки виборців: поняття, призначення, відмінності.

26. Порядок складання, уточнення списків виборців та ознайомлення з ними.

27. Зміна виборчої адреси та тимчасова зміна місця голосування без зміни виборчої адреси.

28. Порядок висування та реєстрації кандидатів на різних типах виборів. Грошова застава.

29. Відмова у реєстрації та скасування рішення про реєстрацію кандидатів.

30. Передвиборна агітація: поняття, форми та засоби.

31. Обмеження щодо ведення передвиборної агітації.

32. Джерела фінансування передвиборної агітації в Україні.

33. Основні засади інформаційного забезпечення виборів.

34. Фінансове забезпечення підготовки і проведення виборів.

35. Порядок формування та використання виборчих фондів.

36. Матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення виборів.

37. Організація і порядок голосування.

38. Підрахунок голосів виборців.

39. Встановлення підсумків голосування.

40. Встановлення та оприлюднення результатів виборів.

41. Форми та способи захисту виборчих прав громадян.

42. Особливості оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів виборчого процесу та інших учасників виборів.

43. Порядок і строки розгляду скарг виборчими комісіями та судами.

44. Конституційно-правова, адміністративна та кримінальна відповідальність за порушення виборчого законодавства.

СПИСОК НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ТА ЛІТЕРАТУРИ

*Нормативно-правові акти, рішення та висновки
Конституційного Суду України*

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 р. № 396-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/396-IX>
3. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17.11.11 р. № 4061-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>
4. Про державний реєстр виборців: Закон України від 22.02.2007 р. № 698-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16>
5. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні: Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19>
6. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 № 2365-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>
7. Про Центральну виборчу комісію: Закон України від 30.06.2004 р. № 1932-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15>
8. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24) від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 213 - 330) від 07.12.1984 № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>

12. Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98 (справа про вибори народних депутатів України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-98>

13. Рішення Конституційного Суду України від 25 березня 1998 року № 1-22/98 (справа про тлумачення Закону України «Про вибори народних депутатів України»). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-98>

14. Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2002 року № 2-рп/2002 (справа про виборчу заставу). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-02>

15. Рішення Конституційного Суду України від 24 грудня 2004 року № 1-45/2004 (справа про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України»). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-04>

16. Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 року № 1-5/2005 (справа про здійснення влади народом). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05>

17. Рішення Конституційного Суду України від 10 червня 2009 року № 1-24/2009 (стосовно конституційності Постанови Верховної Ради України «Про визнання такою, що втратила чинність, Постанови Верховної Ради України «Про призначення позачергових виборів депутатів Тернопільської обласної ради»). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-09>

18. Рішення Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 року № 1-50/2009 (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v026p710-09>

19. Рішення Конституційного Суду України від 4 квітня 2012 року № 7-рп/2012 (стосовно рівномірного віднесення закордонних виборчих дільниць до всіх одномандатних виборчих округів, які утворюються на території

столиці України – міста Києва). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-12>

20. Рішення Конституційного Суду України від 5 квітня 2012 року № 8-рп/2012 (справа про висування кандидатів у народні депутати України за змішаної виборчої системи). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-12>

21. Рішення Конституційного Суду України від 15 травня 2014 року № 5-рп/2014 (справа про строк, на який обирається Президент України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-14>

22. Рішення Конституційного Суду України від 21 грудня 2017 року № 1-21/2017 (справа про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-17>

23. Висновок Конституційного Суду України від 16 грудня 2019 року № 8-в/2019 у справі щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи) (реєстр. № 1017) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008v710-19>

Підручники, навчальні посібники, монографії, статті та інші джерела:

1. Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні: монографія. Одеса: Юрид. літ., 2014. 382 с.
2. Бакумов О. С. Конституційне право громадян України на участь у виборах і референдумах та проблеми його реалізації: монографія. Х. : Право, 2015. 248 с.
3. Барабаш Ю. Г., Барабаш Г. О. Окремі питання гарантування виборчих прав громадян. *Правові новели*. 2014. № 2. С. 17-22.
4. Барабаш Ю. Г. Окремі питання модернізації конституційних засад виборчого права України. *Право України*. 2013. № 5. С. 46-53

5. Барабаш Ю. Г. Окремі питання розгляду судами виборчих спорів. Юридичний аналіз. *Юридичний вісник України*. 2014. № 38. С. 2-5.

6. Барабаш Ю. Г. Проблеми вдосконалення виборчого законодавства України. *Публічна влада в Україні та конституційно-правовий механізм її реалізації*: матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 28 верес. 2011 р. Харків: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. С. 18-20.

7. Бориславська О. М. Вибори – [без]альтернативна основа демократії? *Український часопис конституційного права*, 2018. № 2. С. 12–19.

8. Вибори Президента України 2019: посібник для суддів / [Б. Мохончук, П. Романюк та ін.]; за ред. Ю. Барабаша. Київ: «АК-Group», 2019. 212 с.

9. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: матеріали Венеціан. Коміс. : [пер. з англ. : в 2 ч.] / [за ред. Ю. Ключковського] ; Ін-т вибор. права, Європ. Коміс. за демократію через право (Венеціан. Коміс.), Рада Європи. - Київ : Логос, 2016.

10. Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія. Національний університет «Києво-Могилянська Академія». К.: Час Друку, 2011. 132 с.

11. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. Київ: Ваіте, 2018. 908 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/8/401765.pdf>

12. Козюбра М. І. Виборча система України в контексті вимог верховенства права. *Право України*. 2013. № 5. С. 86-95.

13. Конституційне право України: підручник / [Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, Ф. В. Веніславський та ін.]; за заг. ред. Т. М. Слінько. – Харків: Право, 2020. – 592 с.

14. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, О.М. Лисенко, А.А. Мелешевич. –

К.: ВАІТЕ, 2021. – 528 с. URL:
https://www.osce.org/files/f/documents/9/d/489959_1.pdf

15. Колісник В. П., Любченко П. М. Голосування та встановлення результатів виборів: проблеми правового регулювання. *Вісн. Нац. акад. прав. наук України*. 2014. № 1. С. 93-102.

16. Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Виборчі цензи. *Правові проблеми реформування регіональної влади: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 12.04.2002)*. Харків: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування АПРН України, 2002. С. 116-117.

17. Летнянчин Л. І. Проблеми конституціоналізації свободи об'єднання в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України: зб. наук. пр. Харків : Право*, 2014. 2014. № 4 (79). С. 65-75.

18. Лукаш С. Ю. Політичні партії в системі взаємовідносин держави і народу в Україні: конституційно-правовий аспект. *Проблеми законності*. Вип. 50. X. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2001. С. 34-40.

19. Лук'янов Д. В. Політичні партії в системі взаємодії громадянського суспільства та держави (роль та правове регулювання): монографія. Харків: Право, 2007. 320 с.

20. Місцеві вибори 2020: посібник для суддів / за ред. М. Цуркана – Київ: «АК-Group», 2020. – 308 с. URL:
[https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2020/09/IFES_Posibnyk_Miscezevi-vybory_full WEB_11092020-1.pdf](https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2020/09/IFES_Posibnyk_Miscezevi-vybory_full_WEB_11092020-1.pdf)

21. Мохончук Б.С. Виборчі системи: порівняльно-правове дослідження / Б. С. Мохончук : монографія. Харків : Юрайт, 2021. 304 с. URL:
https://www.researchgate.net/publication/356221589_Mohoncuk_B_S_Viborci_sistemi_porivnalno-pravove_doslidzenna_B_S_Mohoncuk_monografia_Harkiv_Urajt_2021_304_s

22. Мохончук Б.С., Бінус А.К. Правове регулювання передвиборчої агітації в Україні: на межі вільних виборів, свободи вираження поглядів і правової визначеності (поняття,

правовий режим, обмеження щодо місць, форм і засобів). *Публічне право*. № 4 (40). 2020. С. 14-31. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/40/pdf/2.pdf>

23. Мохончук Б. С. Вплив норм «м'якого права» на формування демократичної виборчої системи. *Форум права: реценз. електрон. наук. фах вид.* 2017. № 1. С. 127-135.

24. Мохончук Б. С. Конституційний контроль за процесом виборчої інженерії: порівняльно-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 26-32.

25. Мохончук Б. С. Характеристика виборчого округу, як комплексного елементу виборчої системи. *European political and law discourse*. 2016. Vol. 3, issue 6. С. 105-113.

26. Мохончук Б. С. Правове регулювання виборчого бар'єра: порівняльно-правовий аспект. «Юридична осінь 2018 року». Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених (Харків, 14 листопада 2018 року). С. 8-11.

27. Мохончук Б. С., Панаїд Я. І. До питання регулювання фінансування виборчих кампаній в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. Ужгород, 2018. № 1. С. 54-58.

28. Мохончук Б. С. Про вплив виборчих систем на політико-правові процеси (окремі аспекти питання). *Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина*: зб. тез наук. доповідей і повідомл. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 26 травня 2016 року). Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2016. С. 26-30.

29. Мохончук Б. С. Реформування виборчої системи по виборам до місцевих рад у контексті децентралізації публічної влади. *Від громадянського суспільства – до правової держави*: тези доповідей XIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 21 квітня 2017 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 262-265.

30. Мохончук Б. С., Романюк П. В. Окремі аспекти забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та інших мобільних груп населення. «Права біженців та внутрішньо переміщених осіб: кращі європейська практики та

шляхи їх імплементації». Матеріали міжнародної конференції (м. Харків, 3-4 квітня 2018 року) С. 112-117.

31. Мохончук Б. С. Щодо змістовної характеристики виборчої системи. *Юридичний вісник*. Одеса, 2015. № 4. С. 310-316.

32. Мохончук Б. С. Щодо питання факторів впливу на елементи виборчої системи. *Виборче право України в контексті європейських демократичних стандартів: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 26-27 травня 2016 року). Київ: Видавничий дім «Стилос», 2016. С. 211-216.

33. Огляд судової практики з розгляду спорів щодо виборів та виборчих правопорушень в Україні: за результатами президентських та парламентських виборів 2019 року. за ред. М. Цуркана Київ: "АК-Group", 2020. 147 с. URL: <http://nsj.gov.ua/files/1590748254IFES-Ukraine-Overview-of-court-practices-on-election-dispute-resolution-v1-Ukr.pdf>

34. Огляд судової практики у справах про адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення правил фінансування політичних партій та виборчих кампаній: посібник для суддів / за ред. М. Цуркана – Київ : «Друкарський двір Олега Федорова», 2021. – 152 с. URL: [http://nsj.gov.ua/files/1624528201ifes%20posibnyk%20suddiv%20web%20\(1\).pdf](http://nsj.gov.ua/files/1624528201ifes%20posibnyk%20suddiv%20web%20(1).pdf)

35. Павшук К. О. Демократичні засади конституційного ладу України: монографія. Харків: Юрайт, 2016. 200 с.

36. Павшук К. О. Проблемні аспекти територіальної організації виборів та утворення виборчих комісій в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. № 3. С. 183-192.

37. Позачергові вибори народних депутатів України 2019: посібник для суддів / [Б. Мохончук, П. Романюк та ін.]; за ред. М. Цуркана. Київ: «АК-Group», 2019. 252 с. URL: http://www.nsj.gov.ua/files/1563186725IFES_15072019.pdf

38. Посібник з розслідування виборчих справ: Стандарти, техніки та ресурси для розслідування спорів,

пов'язаних із виборами (STRIDE) / Чед Вікері та Кетрін Еллена / Пер з англ. І. Бабаніна. Київ: видання ТОВ Гнозіс; друк ТОВ АК Груп, 2021. 110 с. URL: <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2021/12/ifes-election-investigation-guidebook-ukr-web-v2-1.pdf>

39. Речицький В. В. Десять тез про українську виборчу систему. *Права людини*. 2007. № 14. С. 24.

40. Розгляд судами справ щодо порушень правил фінансування політичних партій та виборчих кампаній: навчально-практичний посібник для суддів / за ред. М. Цуркана – Київ : ТОВ «Видавничий будинок «Аванпост-Прим», 2022. – 212 с. URL: <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2022/02/ifes-ukraine-handboof-for-judges-on-considering-pf-violations-v1-2022-02-23-ukr.pdf>

41. Романюк П. В. Конституційно-правові засади інституту представницького мандата в Україні. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2019. 192 с.

42. Романюк П. В. Представницький мандат у сучасному розумінні. *Право і суспільство*. 2014. № 6-2, ч. 2. С. 42-48.

43. Романюк П. В., Шипілов Л. М. Виборча освіта як напрямок діяльності Центральної виборчої комісії. «Сучасний вимір прав людини: конституційний контекст. XI Тодиківські читання». Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 26-27 жовтня 2018 року). С. 311-312.

44. Романюк П. В. Право апатридів на участь у виборах та референдумах на місцевому рівні: міжнародні стандарти та шляхи їх імплементації. «Юридична осінь 2018 року». Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених (м. Харків, 14 листопада 2018 року). С. 211-215.

45. Романюк П. В. Мандат депутата місцевої ради як елемент муніципальної демократії. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*: зб. наук. пр. / редкол.: С. Г. Серьогіна та ін. Х.: Право, 2017. Вип. 34. С. 58-75.

46. Романюк П. В. Реформування виборчого законодавства: сучасні виклики та перспективи. *Сучасні проблеми виборчого права і методологія його викладання у вищих навчальних закладах України: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції* (м. Київ, 22-23 червня 2017 року). Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К.: Прінт-Сервіс, 2017. С. 228-231.

47. Романюк П. В. Шляхи реформування Центральної виборчої комісії. *Принципи сучасного конституціоналізму та Основний Закон України: ІХ Тодиківські читання: зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф.* (м. Харків, 4-5 листопада 2016 р.). НЮУ ім. Я. Мудрого. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2016. С. 236-237.

48. Романюк П. В. Інститут відкликання депутатів місцевих рад в Україні: pro et contra. *Конституція як основа розвитку правової системи: VIII Тодиківські читання: зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів* (м. Харків, 2-3 жовтня 2015 р.). НЮУ ім. Я. Мудрого. Х.: Права людини, 2015. С. 121-122.

49. Романюк П. В. Виборча система як фактор впливу на зміст представницького мандату народних депутатів України. *Державний суверенітет і народний суверенітет в сучасних умовах: VII Тодиківські читання: зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів* (26-27 вересня 2014 року). НЮУ ім. Я. Мудрого. Х.: Права людини, 2014. С. 132-134.

50. Сьрьогіна С. Г. Європейські стандарти виборів і виборче законодавство України. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2007. № 1. С. 38-44.

51. Стешенко Т. В. Міжнародні виборчі стандарти, їх реалізація у виборчому законодавстві України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук, праць*. Х.: Право, 2015. Вип. 29. С. 32-43.

52. Стешенко Т. В. Принципи виборчого права як фундаментальні засади забезпечення виборчого процесу і

проблеми законності. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 94. С. 36-40.

53. Тодика О. Ю. Вибори до парламентів країн СНД (Порівняльно-правовий аспект): Монографія. Х.: Факт, 2003. 147 с.

54. Федоренко В., Малюга А., Желтова О. Оновлення законодавства про вибори народних депутатів України як пріоритетний напрям діяльності парламенту. *Віче: журн. Верхов. Ради України*. 2014. № 22. С. 23-31.

55. Чуб О. О. Трансформації у виборчому законодавстві України. *Форум права*. 2011. № 3. С. 836-840.

56. Шведа Ю. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. 462 с.

57. Шеверева В. Є. Проблеми правового регулювання передвиборної агітації в Україні: монографія. Х. : Слово, 2012. 316 с.

58. Избранные решения Федерального Конституционного Суда Германии. Москва. Инфотропик Медиа. 2018. 1048 с. URL: <https://www.kas.de/documents/278107/5436368/Ausgewählte+Entscheidungen+Book.pdf/8efadafe-e03e-75c2-66da-e0f976928330?version=1.0&t=1555405103342>

59. Barabash Y., Berchenko H. Freedom of Speech under Militant Democracy: The History of Struggle against Separatism and Communism in Ukraine. *Baltic Journal of European Studies*. 2019. Vol. 9, No. 3 (28). P. 3-24. URL: <https://content.sciendo.com/view/journals/bjes/9/3/article-p3.xml>

60. Farrell D. M. Electoral Systems: A Comparative Introduction. 2nd Edition. Chippenham: Palgrave Macmillan, 2011. 279 p.

61. Lijphart A. Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990 (Comparative Politics). Oxford University Press. Reprint edition, 1995. 222 p.

62. Mokhonchuk B., Romaniuk P. Towards a Legal Framework That Protects Freedom of Expression in Electoral Processes. *Baltic Journal of European Studies*. 2019. Vol. 9, No. 3

- (28). P. 43-62. URL:
<https://content.sciendo.com/view/journals/bjes/9/3/article-p43.xml>
63. Reilly B., Andrew E., Reynolds A. Electoral system design: the new international IDEA handbook. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2005. 224 с.
64. Shahandashti S.F. Electoral Systems Used around the World. Cornell University Library. 2016. URL: <https://arxiv.org/pdf/1605.01343.pdf>
65. Slinko T., Uvarova O. Freedom of Expression in Ukraine: (Non)sustainable Constitutional Tradition. *Baltic Journal of European Studies*. 2019. Vol. 9, No. 3 (28). P. 25-42. URL: <https://content.sciendo.com/view/journals/bjes/9/3/article-p25.xml>
66. Wallis W.D. The Mathematics of Elections and Voting. Springer International Publishing, 2014. 96 p.

Интернет-ресурси

1. Офіційний сайт Верховної Ради України – <http://rada.gov.ua/>
2. Офіційний сайт Конституційного Суду України – <http://ccu.gov.ua/>
3. Офіційний сайт Центральної виборчої комісії – <https://www.cvk.gov.ua/>
4. Автоматизована система управління навчальним процесом Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого: <http://acs.nlu.edu.ua/>
5. Сайт Тодиківських читань: <http://www.tchytannya.org.ua>

З М І С Т

Вступ.....	4
Загальний розрахунок годин лекцій, практичних занять та самостійної роботи.....	6
Програма навчальної дисципліни	7
Завдання до практичних занять та самостійної роботи.....	10
Самостійна робота студентів.....	53
Поточний та підсумковий контроль знань	55
Індивідуальна робота	60
Контрольні питання для підсумкового контролю.....	61
Список нормативно-правових актів та літератури	63

Навчальне видання

Електронне видання

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для студентів 2 курсу
бакалаврського (першого) рівня вищої освіти
галузі знань 08 «Право»
спеціальності 081 «Право»

У к л а д а ч і Романюк Павло Віталійович,
 Мохончук Богдан Сергійович,
 Любченко Олексій Олександрович

Відповідальна за випуск *Тетяна Слінько*

Редактор *Людмила Русанова*
Комп'ютерна верстка *Юлії Бойко*

План 2023